Bergensposten.

NR.2 juni 2010 13. ÅRGANG

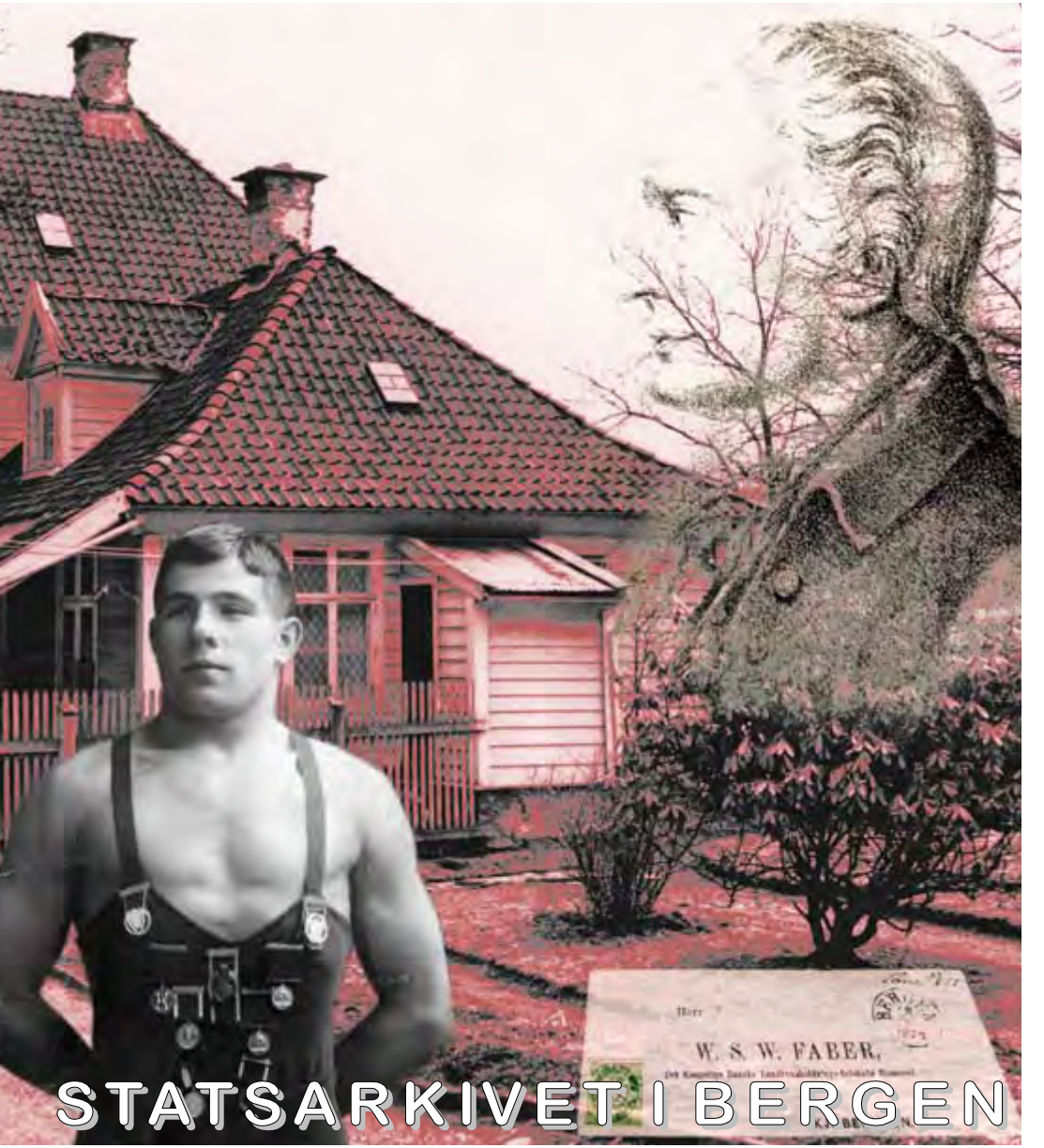

STATSARKIVET I BERGEN

Bergensposten er en publikasjon som har vært utgitt av Statsarkivet i Bergen siden 1998. Dette er det 25. heftet i rekken.

Ansvarlig redaktør: Yngve Nedrebø
Ansvarlig for utforming: Tom Myrvold
Trykk: Statsarkivet i Bergen
Opplag: ca. 1000
Redaksjon avsluttet: 30. juni 2010
Forsiden: Montasje med Claus Fasting, Fastings Minde, Johnny Espen med noen av sine medaljer og et av brevene fra Fane poståpneri.

Årstadveien 22 i juni 2010. Maskinene har stått klare i tre uker, men venter fortsatt på igangsettelsestillatelsen fra Bergen kommune. Foto: Tom Myrvold.

ISSN 1501-4436

Bergensposten.

Innhold

Fra redaktøren 2
Minneord: Målfrid Hjelmtveit Berge 4
Jan Bødtker: Fane poståpneri 1862 - 1910 7
Roger Kvarsvik: Johnny Espen – boksehelt på to kontinent 14
Yngve Nedrebø: Lepraarkivene i Bergen i Japan januar 2010 22
Kristian Strømme: Karikaturtegninger under 2. verdenskrig 27
Bjørn-Arvid Bagge: Claus Fasting og Provincialbladene..... 35
Christian Brun Larsen: Ole Bulls dødsbo ……43
Yngve Nedrebø: Bergen byleksikon ……49
Synøve Bringslid: Vossingar til kamp mot bilen anno 1910 51
Byggesak: Statsarkivet i Bergen 2000-? 56

Fra redaktøren:

Sommernummeret til Bergensposten skal forhåpentligvis inneholde en variert meny, og vi håper den vil falle i smak.. Vi får en del tilbakemeldinger fra våre lesere, og takker hjertelig for dem!

Til dette nummeret har vi fått en ny posthistorisk artikkel fra Jan Bødtker. Han tar for seg Fane poståpneri på Fanahammeren. Poståpneriet der eksisterte fra 1862 til 1910.

Roger Kvarsvik, som er arkivar og biliotekar ved Bergen Sjøfartsmuseum, har gjennom flere år arbeidet med historien om noen av de norske miljøene i USA. Han kommer snart med bok om «Ørkenen Sur» i Brooklyn, og her hos oss presenterer han bokseren Johnny Espen, eller Johannes Espetvedt (1894-1966), som var navnet han offisielt brukte i Norge. Han vendte etter noen år som bokser i USA tilbake til Bergen og Norge, og var bokser, boksetrener og politimann. På sine eldre dager var han en kjent person i Bergens gater, og omtalt som «Kongen av Ole Bulls Plass».

I januar 2010 var «Lepraarkivene i Bergen», som er å finne på UNESCO's liste «Memory of the World», invitert til Japan for å besøke leprainstitusjoner og delta på to symposier om pasienter og menneskerettigheter der. En kort rapport fra besøket er tatt inn i dette nummeret. Lepraarkivene har også deltatt i en utstilling av UNESCO-arkiver i Seoul i juni 2010, og den skal i sommer følges opp av en nettpresentasjon av de samme deltakerne.

Kristian Strømme er førstekonsulent ved Statsarkivet i Bergen, og har skrevet om karikaturtegninger fra andre verdenskrig på foranledning av at Statsarkivet i Bergen fikk en utklippssamling som løytnant Morten Quist-Hansen laget mens han var stasjonert i London under krigen.

Bjørn-Arvid Bagge er universitetsbibliotekar ved spesialsamlingene ved Universitetsbiblioteket i Bergen, og gjør stadig spennende funn. Han har denne gangen sendt oss en artikkel om forfatteren Claus Fasting (1746-1791) og hans «Provincialblade».

Forrige nummer av Bergensposten var viet Ole Bull. Vi slipper ham ikke helt denne gangen heller. Christian Brun Larsen har tatt for seg litteratur og kilder som kan fortelle om skifteoppgjøret etter Ole Bull, og har funnet store forskjeller i det stoffet som er blitt presentert. Selv 130 år etter hans død er det diskusjon om deler av oppgjøret, og i mellomtiden har det i hvert fall vært to rettssaker.

Ny utgave av Bergen byleksikon kom høsten 2009. Mottakelsen ble blandet, og ikke minst i Bergens Tidende ble det serverte sterk kritikk. Vi ble bedt om å se på og gi en vurdering av den nye boken, og den kommer i dette nummeret.

Synøve Bringslid er arkivar ved Statsarkivet i Bergen, og har hentet fram stoff fra bilens første barndom på Voss. Den vakte betydelig irritasjon, og motstanden fra transportørene med tradisjonelle framkomstmidler var stor.

Etter en ventetid på drøyt ti år er byggesaken ved Statsarkivet i Bergen så smått begynt å bevege seg over i det konkrete. Brakkerigger er på plass, og vi venter nå «bare» på en endelig igangsettelsestillatelse. Bygging og rehabilitering skal etter planene være ferdig mot slutten av 2012. Vi har tenkt å la Bergenspostens lesere få følge framdriften i byggesaken i korte tekst og bilder fram til fullføringen.

Neste nummer av Bergensposten skal etter planen komme i slutten av november.

Vi ønsker leserne en God Sommer!

30. juni 2010

Yngve Nedrebø

†

Målfrid Hjelmtveit Berge (1922-2010)

Målfrid Hjelmtveit Berge. (Privat foto frå familien.)

Målfrid Hjelmtveit Berge døydde 13. mai 2010, 87 år gammal. Med henne er endå ei av «damene på Statsarkivet» gått bort.

«Damene på Statsarkivet» var eit begrep i Bergen gjennom mange ti-år. Dei kunne hjelpe leg og lærd til å finne fram til og forstå innhaldet i nesten eit kvart gammalt dokument. Det vart vist til dei på førelesingar om fast eigedoms rettstilhøve.

«Fru Berge» vart eit begrep i seg sjølv, kunnskapsrik, serviceinnstilt og nøyaktig ut over det vanlege nivået sjølv for «damene». I mange år var det ho som hadde ansvaret for lesesalstenesta ved Statsarkivet i Bergen. Ho sette standardane, og hennar krav til kvalitet og hennar innstilling til service, er det vi framleis prøver å strekke oss mot.

Målfrid vart født på garden Hjelmtveit i Seim sokn i Alversund 30. november 1922 som den yngste av sju døtre til Ola P. Hjelmtveit (1874-1962) og kona Marta (1881-1943). Alt i august 1937, som ukonfirmert 14-åring, melde ho flytting til Bergen. Ho flytta inn hos fire av søstrene sine, og ville ta middelskulen. Den fullførte ho våren 1940 som privatist og med Mtf. som hovudkarakter. Deretter tok ho kurs i stenografi og maskinskriving, og vart i 1941 tilsett som stenograf i kolonialfirmaet M. G. Riisøen. Ho arbeidde der i tre år. Ved sida av las ho til artium, som ho tok i 1944, etter at ho hadde gått på eit kveldskurs gjennom to år.

I mai 1945 vart ho tilsett som kontordame og stenograf i Dagbladet Dagen. Der var det oppjaga tempo og stort arbeidspress, men ho takla det «med stor dyktighet og påpasselighet», og vart der til desember 1947. Frå desember 1948 til november 1951 var ho tilsett som kontorassistent hos Statens konsulent for fiskerisamvirke Stad-Svenskegrensen. I deler av denne tida hadde ho arbeidsplassen sin ved Fiskeridirektoratet.

Målfrid gifta seg hausten 1947 med styrmann Johannes Berge (1918-1960) frå Skånevik. Dei etablerte seg i Bergen, og familien voks. Dei fekk tre born, og Målfrid var i periodar heimeverande, og dobbeltarbeidande. Ho tok på seg omfattande oppdrag med avskriving og stensilering. I januar 1960 vart ho enkje, 37 år gammal. Då måtte arbeidsinnsatsen med forefallande kontorarbeid aukast ytterlegare. Frå 1961 tok ho i tillegg på seg slektsgranskings– og framfinningsarbeid på lesesalen ved statsarkivet. Ho fann fram og systematisere stoff fra panteregister og pantebøker for bygdebøkene for Alenfit.

Fru Berge kom inn som vikar ved Statsarkivet i Bergen frå hausten 1963, og frå 1. mars 1965 fekk ho tilsetting i halv stilling som «mellombels arbeidshjelp» (kontorassistent). Året etter vart ho kontorfullmektig. Først i 1970 fekk ho full stilling. I 1985 vart ho administrasjonssekretær. Ho arbeidde mykje med avskrifter, ho hadde tilsyn med lesesalen, og ho vart tilkalla til lesesalen om det kom opp vanskelege spørsmål. På 1970-talet vart arbeidet med dataregistrering av kjelder teke opp ved Statsarkivet i Bergen, og fru Berge la ned stor innsats i korrekturen på emigrantmaterialet.

I eit arkiv er det millionar av sider og eit nesten uendeleg variert stoff. Ingen vert nokon gong utlært i all denne informasjonen. Men den som vil lære og

leite, og i tillegg har evna til å sjå, skjøne og hugse, kan samle seg store kunnskapar. Fru Berge hadde alt dette og var ualminneleg flink, og det visste ho sjølvsagt! Kan hende følte ho nokre gongar at ho ikkje fekk den uttellinga ho fortente.

I 1981 tok fru Berge halvtårsemne i lokalhistorie ved Universitetet i Bergen. Fleire av medstudentane snakkar framleis om henne. Dei vart grundig imponerte. Men at resultata hennar vart framifrå, kom ikkje som ei overrasking for nokon ved Statsarkivet i Bergen. Hadde tilhøva vore slik at ho hadde fått gjennomføre eit heilt embetsstudium, ville ho utan tvil ha teke alle sine eksamenar med glans.

Det siste store prosjektet hennar ved statsarkivet var gjennomgangen og registreringa av forliksprotokollane for Indre Sogn. Ho ville finne fram til alle sakene som gjaldt fast eigedom. Det vart fleire hundre ark med register, og ho fekk vist at mange av desse sakene hadde opplysningar som framleis kunne ha stor verdi.

Hausten 1989 passerte fru Berge 67 år, og ved utgangen av desember det året pensjonerte ho seg. Ho fortalte oss om nokre av planane sine, mellom anna ville ho komme attende til lesesalen og arbeide vidare med fleire prosjekt. Ho ville gjerne fullføre arbeidet med registrering av forliksprotokollane. Slik gjekk det likevel ikkje. Helsa hennar skranta, og ho kom diverre aldri attende til lesesalen. Etter ei tid flytta ho heim til Hjelmtveit, og då vart det lang veg til Årstadvollen.

Vi takkar henne for innsatsen, innstillinga og for engasjementet, og lyser fred over minnet hennar!

Yngve Nedrebø.

Jan Bødtker:
FANE POSTÅPNERI 1862 - 1910

De norske postruter har lange tradisjoner gjennom gamle Fana kommune. Helt tilbake til 1647 da det norske postvesen ble opprettet, gikk postruten mellom Kristiania og Bergen gjennom Fana. Senere ble det opprettet en ny postrute mellom Bergen og Stavanger som også gikk gjennom Fana. Det var postbøndene som førte posten gjennom bygdene. Da dampbåtene og senere jernbanen ble tatt i bruk, ble de gamle postrutene lagt ned og postbøndene ble da overflødige.

Til tross for at to postruter gikk gjennom Fana, måtte fanafolket selv hente posten i Bergen. Lenge tok venner og bekjente i byen vare på posten til det passet å ta en kombinert handle- og posttur til byen.

Allerede i 1850-årene begynte herredsstyret i Fana å sysle med planer om et eget poståpneri. Det var i første rekke brukseier og ordfører Wollert Konow d.e. og sogneprest Hans Jenssen Krog som presset på. Men de måtte vente helt til 1861 før herredsstyret gjorde vedtak om å søke Poststyret om opprettelse av poståpneri på Fanahammeren.

Brev med håndannullert Fane 11.12. 1872, påsatt 3 skilling posthorn, som er blekkannullert. Dette er ett av de tidligst kjente håndannulleringer fra Fane. Brevet har gått med D/S «Bjørnen» fra Fanahammeren til Bergen, hvor det er transittstemplet samme dag. Det er også ankomststemplet Stavanger 14. 12. 1872

Dette er det eneste kjente håndannullerte utenlandsbrev fra Fane poståpneri. Brevet er påsatt 12 øre posthorn (NK 26) og blekkannullert. Det er håndannullert Fane 23.3. 1877. Brevet har gått med D/S «Bjørnen» fra Fanahammeren til Bergen, hvor det er transittstemplet Bergen samme dag og viderebefordret med båt til Danmark. Korrekt brevporto til Danmark var 12 øre fra 1.1. 1877 til 1.1. 1885

LENSMANN OG POSTÅPNERI

Ved kgl. res. av 12. oktober 1861 ble Fane poståpneri vedtatt opprettet. Det var det første poståpneriet i Fana. Men det kom ikke i drift før 1. januar 1862. Poståpneriet holdt til i den gamle kapellanboligen fra 1838. Boligen ble i 1851 solgt fra kappelan Jens Kobro Daae til Nils Wae. Da Wae ble utnevnt til lensmann i 1852, og senere ansatt som poståpner i 1862, var det ikke mer enn naturlig at både lensmannskontoret og poståpneriet fikk tilhold i hans bolig på «Hammeren.»

Da Nils Wae sluttet som lensmann og poståpner 1. mai 1889, overtok hans datter, Magdalena Wae som poståpner. Poståpneriet fortsatte å ha tilhold i den gamle kapellanboligen i hennes tjenestetid, som varte frem til 1. oktober

Det kjennes tre håndannullerte brev som har gått som «Portofri Sag» – alle til samme adressat, Midthordlands Provstie, Sunds Prestegaard. Dette brevet er håndannullert Fane 20.8. 1875. Brevet har gått med D/S «Bjørnen» til Bergen og videre med båt til Sund.

I 1878 fikk Fane sitt første stempel, et enringsstempel. Brevet er påsatt NK 25 lll, stemplet Fane 5.9. 1879 og sendt med D/S «Bjørnen» til Bergen for videre forsendelse med båt til Trondheim. Ett av de tidligste kjente brevene fra Fane med dette stempel.

1900, da Johan Fosse overtok «stafettpinnen» som postens representant i bygden.

1.januar 1904 ble hans sønn, Severin Fosse, konstituert i stillingen inntil Martine Klokk overtok som fast poståpner fra 18. mai samme år. Hun var enke etter Bernt Klokk, som var styrer ved Stend Jordbruksskule til han døde i 1901. Martine Klokk var den siste faste poståpneren ved Fane poståpneri. I sin avskjedssøknad sommeren 1909, opplyste hun at hun skulle flytte fra Fana og at hun derfor ikke kunne fortsette som poståpner. Samtidig satte hun frem forslag om at det burde opprettes en daglig landpostrute mellom Stend og Volledalen, og en rute til Krokeide 3 dager i uken. Dette ville gi en bedre posthåndtering enn det poståpneriet på Fanahammeren kunne gi. Både herredsstyret og Stiftamtmanden var enige. Ved nedleggelse av Fane poståpneri ville man i tillegg spare den årlige poståpnerlønnen på 200 kr. Det var derfor ikke vanskelig for Poststyret å bifalle forslaget fra Martine Klokk. Hun fikk avskjed 1. juli 1909. Fra samme dato ble lærerinne Elisabeth Folkedal konstituert som poståpner frem til nyttårsskiftet 1909/10, da Fane poståpneri ble lagt ned.

Bankobrev med innlagt 100 kr., påsatt 20 øre posthorn (NK 27), stemplet Trondjem 25.6.1879 og sendt til Fane pr. Bergen. Brevet er transittstemplet Bergen 29.6. 1879 før det er videresendt med «D/S «Bjørnen» til Fanahammeren og Fane poståpneri.

100 ÅR SIDEN NEDLEGGELSEN

Det er i skrivende stund nøyaktig 100 år siden posten på Fanahammeren lukket sine dører for godt i «Lensmannsgarden.» Dermed var 48 års virke over og folket på «Hammeren» måtte heretter ty til Stend poståpneri i stasjonsbygningen på Osbanen, og fra 1925 også på brevhuset på Fane stasjon.

I 1899 fikk Fane poståpneri nytt stempel, ett to-rings av sveitsertypen. Her et USA-brev påsatt 10 øre posthorn (NK 77) og stemplet Fane 3 IX 06.

Magdalena Wae ble gift med statskonsulent og styrer ved Stend Jordbruksskule, Knut Teig. «Lensmannsgarden» har vært i Wae/Teig-slekten helt siden 1851, og står fortsatt på Fanahammeren i beste velgående, og har i dag adressen Fanahammeren (27/29).

Da Fana Forbruksforening etablerte seg i 1874 på Fanahammeren, trakk det til seg kunder fra et relativt stort omland, og Fanahammeren ble et lokalt sentrum i bygden. Det førte igjen til at poståpneriet fikk større betydning i årene frem til åpningen av Osbanen i 1894, da det nye poståpneriet i stasjonsbygningen på Stend overtok mye av posten. Osbanens inntreden var den direkte årsaken til at Fane poståpneri ble lagt ned nyttårsaften 1909.

Som nevnt innledningsvis kom Fane poståpneri i drift fra 1. januar 1862. Poståpneriet lå bare et «steinkast» fra dampskipskaien på Fanahammeren, og det var derfor naturlig at posten til og fra Bergen gikk med båt. Frem til 29. oktober 1866 gikk posten sjøveien med egen postfører. Etter denne dato overtok «Bjørnen» postbefordringen.

Den første postføreren var Nils Arefjord, senere Ola Arefjord og til slutt Torkel Bjelkarøy. Det ble ganske sikkert benyttet åpen robåt på turene, som kunne seiles når vinden tillot det. Postføreren hadde også ansvaret for posten til og fra Sund (Klokkervik) og Fjell – tirsdag morgen til byen og tilbake onsdag.

D/S «Bjørnen» (til høyre på bildet) var en viktig i postforbindelsen mellom Bergen og Fanahammeren i årene fra 1866 til 1882, da Vossetoget overtok postbefordringen til Fane.

DAMPSKIPET «BJØRNEN»

Allerede i juni 1866 ble Dampskipsselskapet «Bjørnen» stiftet med bergenskjøpmennene Gerhard Sundt og Hans Blytt som de største aksjonærene. Selskapet kontraherte raskt byggingen av et dampskip i Gøteborg. Allerede 24. oktober ble «Bjørnen» satt inn i rute, og med plass til 130 passasjerer, ble skipet viktig i kommunikasjonen mellom Bergen og bygdene sør for byen. Se for øvrig faksimile av rutekunngjøring for dampskipet «Bjørnen» i Bergens Adressecontoirs Efterretninger fra 29. oktober 1866, der Fane er nevnt som ett av stoppestedene.

«Bjørnen» gikk fra byen tidlig om morgen. Første stopp var Hjellestad og deretter Fanahammeren før skipet rundet Korsneset og la kursen mot Osøren, Fusa og Eikelandsosen før turen endte i Tysse etter 11 timer på sjøen. Fredag morgen kl. 05 gikk turen tilbake samme veien til Bergen. «Bjørnen» gjorde også unna en tur i uken til Hardanger og Fitjar. Av stoppestedene i Fana var dampskipstrafikken viktigst for Fanahammeren. Dampskipsekspedisjonen på Fanahammeren forsterket nok befolkningsveksten innerst i Fanafjorden. Da «Bjørnen» midt på 1870-tallet utvidet ruten med to turer i uken til Samnanger, var det stor skuffelse over at utvidelsen ikke omfattet Fanahammeren. Saken kom opp i herredsstyret og «Bjørnen»-selskapet tok kritikken til etterretning og snart var Fanahammeren med i den nye ruteplanen. Dette førte også til at posten fikk bedre vilkår.

VOSSEBANEN OVERTOK

Da Vossebanen ble åpnet i 1883, ble det slutt på postforsendelsene med «Bjørnen». Nå gikk all post med Vossebanen til Nesttun, og med postfører til og fra Fane poståpneri. Dette var en raskere og mer hensiktsmessig postbefordring enn med «dampen». Og enda

En viktig annonse som viser at D/S «Bjørnen» allerede fra 29. oktober 1866 ble satt inn i rute mellom Bergen og Fan, og distriktet sør for Osøren. Denne annonsen sto på trykk overnevnte dato i «Bergens Adressecontoirs Efterretninger».

raskere gikk postbefordringen da Osbanen så dagens lys 1. juli 1894. Da ble Stend stasjon et nytt knutepunkt for posten til og fra Fane poståpneri.

Posten var forut for sin tid ettersom de allerede tidlig på 1800-tallet førte statistikker over postmengden til hvert poståpneri. I tallene for 1880 går det frem at det ble ekspedert 3.300 forsendelser ved Fane poståpneri. I 1890 var antallet sunket til 2.200 forsendelser. Nå var Nesttun poståpneri (åpnet 1883) det mest brukte poståpneriet i Fana med sine 9.500 forsendelser. Nye tall for 1900 viste en økende aktivitet ved posten på Fanahammeren, idet 5.600 forsendelser ble registrert. Men dette til tross, Posten registrerte 12.300 forsendelser på Stend. Så allerede nå kunne man se hvilken vei det bar for Fane poståpneri. I 1910 ble det notert ikke mindre enn 24.900 forsendelser over Stend.

FIKK STEMPEL FØRST I 1878

Selv om vi ikke kjenner antallet postforsendelser ved Fane poståpneri fra starten i 1862 og frem til 1880, er det grunn til å tro at forsendelsene av brev og pakker ikke var altfor stor. Hadde den det vært, ville poståpneriet ganske sikkert fått stempel langt tidligere enn 1878. I disse 16 årene måtte poståpner Nils Wae håndannullere all posten, idet han skrev Fane og dato øverst til høyre på brevene og et blekkryss på frimerkene. Det er kjent mindre enn ti forsendelser av disse håndannulleringene, som dermed er relativt sjeldne. Den første håndannulleringen vi kjenner er 16. mars 1867. Inntil 1986 var den tidligste kjente håndannullering 11. august 1877. Dette i følge boken «Håndskrevne poststednavn på norske

Disse to stemplene ble benyttet av Fane poståpneri fra 1878 til 1910

brev», skrevet av E.C.Hannevig, Horten.

1878 fikk poståpneriet sitt første stempel, ett en-ringsstempel med navnet FANE rundt stempelbuen og med dato og årstall i midten. Det første avtrykk av dette stempelet er kjent på et brev, stemplet FANE 12. august 1879. Stempelet var i bruk frem til det ble avløst av et nytt to-ringsstempel av sveitsertypen ca. 12. april 1899. Stempelet ble sendt fra Kristiania 8. april, og det er grunn å tro at det bare gikk noen dager før stempelet var på plass på Fanahammeren. Dette stempelet var i bruk frem til nedleggelsen av poståpneriet, og selv om det var i bruk i ti år er det vanskelig å finne brukt. Første kjente avtrykk av dette to-ringsstempel er på et brev, stemplet FANE 4. juli 1901.

Jeg har laget en liten statistikk over kjente brev, postkort og enkeltmerker som er håndannullert, eller stemplet ved Fane poståpneri. Det finnes helt sikkert flere. Hvis lesere av denne artikkelen har tilføyelser i så måte, vil undertegnede sette stor pris på henvendelser.

Følgende håndannulleringer er registrert:

Brev, 16.3. 1867 - Brev, 5.4. 1867 - Brev, 11.12. 1872 - Brev, 20.8. 1875 - Brev, 23.3. 1877.

En-ringsstempel fra 1878:

Brev, 12.8. 1879 - Brev, 5.9 1879 - Brev 13.7.1881 - Brev, 14.10.1881 - Brevklipp, 7.8. 1883 - brev, 3.11. 1883 - brev, 16.3. 1886.

Enkeltmerker: NK 25, 21.12. 1882 - NK 53 ll, 20.8. 1887 – NK 53, 5.12. 1894.

To-ringsstempel fra 1899:

Brev, 4.7.1901 - postkort, 3.9.1906 - postkort, 30.12.1906 - postkort, 8.8.1907.

Følgende kilder er benyttet

«FANA», bind 1 av Hermod Hjellestad, 1933.
Fana bygdebok, bind 3, «Fanabu og bymann» av Karl Egil Johansen, 1993.
Posten sirkulærer fra 1894 til 1910
Anders Landgangens stempeloversikter for årene 1878 til 1900
Posthistorie fra Fana. «Den Blå Løve» nr. 4/1980 av Håkon Aksens, Posten.
Statsarkivet i Bergen.

Roger Kvarsvik:
JOHNNY ESPEN – boksehelt på to kontinent

Den 6.februar 1894 vart ein av dei første og største norske proffboksarane i USA fødd på garden Espetveit i Meland. Han vart pioner og førebilete for andre nordmenn som seinare søkte bokselykka i Amerika. Etter han kom heim att, sette han djupe og karakteristiske spor etter seg i nordisk og europeisk boksesport.

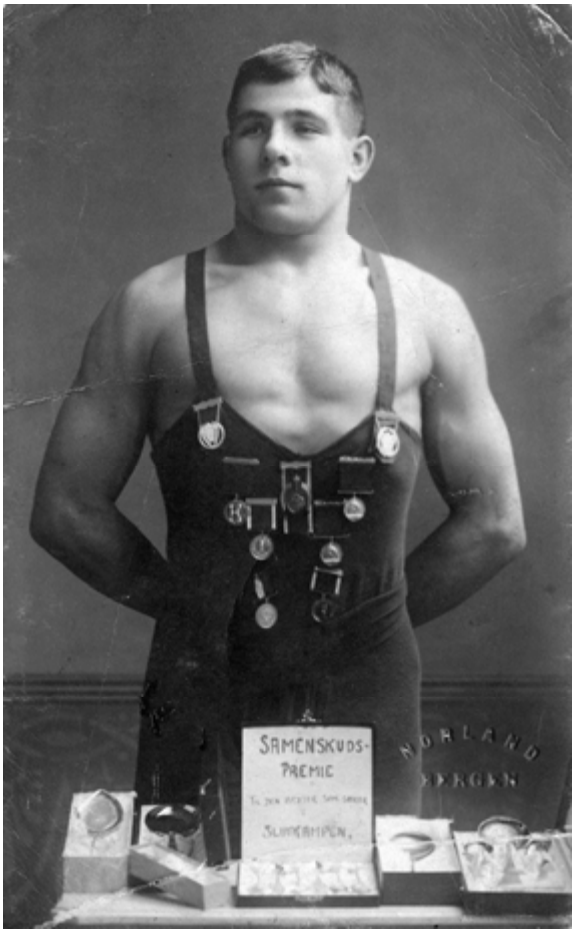

Tysdag 24. mars 1915 la det to år gamle emigrantskipet *Kristianiafjord* ut frå Bergen med kurs for New York. Blant passasjerane om bord var den 21 år gamle røyrleggjaren Johannes Espetvedt frå Meland. I emigrantprotokollen har han, som dei fleste andre, oppgitt utsikter til betre forteneste som årsak til emigrasjonen. Her står ingen ting om at han drog eine og åleine for å *utdanne seg til boksar*. To av brørne, Alfred og Ludvig Imanuel, hadde emigrert nokre år tidlegare. Truleg har dei skrive heim til Espetveit om den veldige popularitet boksesporten hadde i Amerika. Det var elles ein sport Johannes kjende godt. Han hadde i fleire år vore aktiv medlem i *Bergens Atletklub*. Her dreiv han både med bryting og boksing, og mange meinte det var i brytesporten han hadde sitt

største talent. Her oppnådde han tidleg gode resultat, samtidig som han trente i boksing. Nokre veker før avreisa til Amerika vart han noregsmeister i bryting, i mellomklasse B (82.5 kg). Han vart også kåra til beste deltakar i meisterskapet.

Frå New York gjekk reisa vidare til storbyen Racine i Wisconsin. Her var det truleg barndomsvennen Johannes Karlsen Espetvedt (1888-1973) som tok imot han. Johannes fekk no opplæring hos ein profesjonell boksar, som ivrig lærte ungguten frå Meland ulike slag og garderingar. Etter ei tid gjekk ferda vidare til Minneapolis, der Johannes bestemte seg for å endre namnet til det enklare og meir klingande ringnamnet Johnny Espen. Det var her han utvikla seg til boksar av det store formatet, med fleire sigrar mot sterke motstandarar. Gjennombrotet kom derimot – paradoksalt nok – først etter eit tap mot Clay Turner. I løpet av karrieren slo Turner fleire store boksarar, og han var sparringpartnar til Jack Dempsey. Sjølv om Johannes altså tapte kampen, hadde han gjort såpass inntrykk at minnesotaboksaren Fred Fulton engasjerte han som sparringpartnar gjennom seks månader. For denne jobben fekk Johannes heile 20 dollar i veka, i tillegg til mat og losji. Dermed vart han ein av våre første profesjonelle idrettsmenn, som gjorde sporten til yrke og leveveg.

Sparringpartnar for «det kvite boksehåpet»

For Johannes var dette ein draum som gjekk i oppfylling. Ikkje berre tente han gode pengar, men han fekk også lære boksing gratis frå ein av dei beste

utøvarane. Fred Fulton (1891-1973) var på denne tida rangert blant dei beste tungvektsboksarane i USA, og han var ein periode blant dei fremste utfordrarane til tittelkamp i tungvektsklassen. Som treningskamerat drog

Johannes med Fulton gjennom USA på kryss og tvers. Dei budde på fasjonable hotell, trena fleire gonger dagleg, samtidig som dei arbeidde hardt for å få i stand ein tittelkamp. Fulton gjekk frå siger til siger, og kvar dei kom strøymde store folkemengder

til for å få ein glimt av «det kvite boksehåpet». Fulton var det vi i dag ville kalle ein nasjonal A-kjendis i USA, og han drog Johannes med seg inn i rampelyset. Det vanka nok mykje juling på Johannes den første tida, men som ærgjerrig sparringpartnar plukka han raskt opp viktige triks, finessar og kampdetaljar. Likevel var det nok knalltøft både for kropp og sjel å vere treningskamerat med ein av dei beste og mest hardtslåande boksarane i samtida. Ikkje trena dei med hjelmar, og tunge slag mot kropp og hovud var sjølve «jobben» både for den som slo og den som tok imot. Den norske olympiameisteren Otto von Porat, som sjølv boksa i USA nokre år etter Espen, har karakterisert sparringpartnarane som «levande punchingballar».

Johannes levde no eit omflakkande liv, og drog til Baltimore, New York og andre stader for å vinne seg eit boksenamn. Slik møtte han Mike Gibbons, som var ein av dei beste mellom- og weltervektsboksarane. Gibbons trengte ein litt tyngre treningskamerat, og engasjerte Espen for to månader. På denne korte tida utvikla dei to ein nær vennskap. I New York hadde Johannes også trenings-kampar mot kremen av storboksarar, slike som Jack Britton, Carl Morris, Billy Brennan, Jim Coffi og den legendariske Benny Leonard. Sist-nemnde var lettvektsmeister i over sju år, og frå 1912 til 1932 tapte han berre ein einaste kamp. Johannes likte ikkje «jøden» Leonard, kanskje mest fordi Leonard gav han eit karakteristisk og livsvarig «bokseøyre».

Johnny Espen toppar karrieren i USA

I New York opplevde Johannes å sitje fremst i salen da Fulton i juli 1918 vart slått i golvet etter 18 sekund av Jack Dempsey. Året etter erobra Dempsey tungvektstittelen, og heldt den til 1926. Den andre episoden var ein boksekamp

Johnny Espen på Swings redaktion.

der Espen sjølv hadde hovudrolla. Han møtte da sin mest berømte motstandar i den mørkhuda Kid Norfolk, rangert som ein av dei beste tungvektsboksarane på 1910- og 20-talet. Sjølv om Espen tapte, må det i ettertid ha vore ein stor siger å ha møtt Norfolk, som på grunn av hudfargen aldri fekk sjansen til ein tittelkamp. Dei fleste av desse boksarane er i dag ukjende for nordmenn som ikkje er opptatt av boksehistorie. Dei er likevel viktige, fordi dei vart ein del av Johannes sin boksekvardag, og slik gjorde han kjend både i USA og Europa. Det er vanskeleg å seie nøyaktig kor mange profesjonelle kampar Johannes boksa i USA, men rundt rekna tolv er eit rimeleg anslag. Av desse vann han kring halvparten.

Tidleg i 1919 annonserte amerikanske aviser at Johnny Espen skulle møte den regjerande lett-tungvekts-meisteren Battling Levinsky til kamp 27. januar. Truleg vart det ikkje noko av dette meistermø-tet. For Johannes var amerika-eventyret no slutt, og han drog heim att til Noreg etter fire år i USA.

Heim til ny boksekarriere

Da Johannes i 1919 kom heim til Bergen og Noreg, kunne han konstatere at boksesporten her stod lågt i kurs. Innsatsen hans i USA var heller ikkje dekka av byens aviser, sjølv om nokre av kampane var kort og overflatisk omtala i norske idrettsblad. Bergensarane visste difor lite om det bokseeventyret han hadde opplevd i USA. Boksaren Johnny Espen starta no ein ny karriere, og utvikla seg til ein av dei fremste boksarane i Europa i første halvdel av 1920-åra. I Noreg kjempa han med Georg Brustad om å vere den beste norske tungvektsboksa-

ren, medan han i 1921 tapte kampen om den skandinaviske tungvektstittelen mot dansken Chic Nelson. Seinare same året slo Johnny den svenske meisteren Ragnar Holmberg i Sverige. Hyllesten etter kampen tok heilt av: «Efter galan väntade ett par hundra ur publiken på Espen. De hissade honom och hurrade för honom hela vägen til hans hotel». Johnny vart no spurt om å vere trenar for Stockholms Atletklubb og Linnea-boksarane i Stockholm. Han takka ja, og trena desse amatørklubbane både i 1921 og deler av 1922. Dette var i ein periode da sporten fekk eit skikkeleg løft i Sverige, mykje takka vere den interesse Johannes skapte gjennom si trenargjerning. I 1922 vart han tildelt heidersteikn i sølv frå Stockholms Atletklubb som takk for innsatsen.

I Sverige var Johnny Espen også med å arrangere profesjonelle boksekampar, og deltok sjølv i ein del kampar. Med sitt norsk-amerikanske-svenske talemål kunne han nok verke litt eksotisk på staute svenskar, når han i eldre primitiv boksestil svinga ut venstre neven og ropa med rungande røyst: «Du måste garde dig og slå fruktansvärt hårdt!» I det kjende svenske boksebladet Swing var han avbilda titt og ofte. Der kunne lesarane sjå bilete av ein velkledd og flott mann. Han var i det heile alltid stilig i klesvegen, ein «skikk» han tok med seg frå dei beste amerikanske boksarane.

«Nordens Jack Dempsey»

I Sverige vart Johnny Espen såleis svært populær både i og utanfor ringen, og gjorde såpass inntrykk på svenskane at det var på tale å la han medverke i ein spelefilm. Truleg vart det ikkje noko av desse planane, men han kom likevel på kinolerretet både i Sverige og Noreg i 1921. Den 22. februar gjorde ein seg klar i Stockholm. For første gong kom ein verdsmeister i boksing til landet. Det var Georges

Carpentier, verdas beste lett-tungvektar som var på skandinavisk turné. I Circus boksearena var det nærast ville tilstandar denne kvelden. Lokalet var fullstappa lenge før kampen starta, trass i at dei billegaste billettane kosta meir enn ei daglønn for mange. Carpentier heldt først ein sparringssek-sjon og deretter ei oppvising saman med sparringpartnaren, der han rekonstruerte den tittelkampen han vann i 1920.

Ein av dei tre oppvisingskampane før Carpentier entra ringen, var Johnny Espen mot den dyktige Marcel Nilles, Frankrikes nummer to. I ein kamp over 12 rundar tapte Johnny på poeng, sjølv om han særleg i siste del av kampen boksa framifrå. Blant tilskodarane var både konge, prinsar og medlemmer av det diplomatiske korpset. Den folkekjære bokseentusiasten kong Gustav V, som sjølv hadde vore ein internasjonalt kjend tennisspelar, observerte nøye både Carpentier og Espen. Den store boksehendinga vart filma av Skandinavisk Filmcentral, og alt to dagar etter kunne ein fleire stader i Sverige sjå alle dei fire boksekampa-ne. Litt seinare på året kunne også bergensarane oppleve Johnny Espen på kinolerretet i Bergen. Det hjelpte nok ikkje lite på hans kjendisstatus i byen. Truleg er dette eit av dei tidlegaste filmopptak av ein norsk idrettsmann i aksjon. I danske og svenske aviser vart han no omtala som «Nordens Jack Dempsey».

Tilbake i Bergen

I 1922 flytta Johnny heim til Bergen, men han hadde nokre kortare trenaropphald i Sverige før han i 1930 la boksehanskane på hylla. Da hadde han boksa om lag 40 proffkampar, trena med verdas beste boksarar og blitt rangert som ein av Europas beste boksarar tidleg i 1920-åra. I Bergen vart han ein populær boksetrenar for klubben *Bjørgvin*, men også byens politifolk måtte stå skulerett når Johnny lærte dei den edle kunsten som kunne komme til nytte i politiarbeidet. Frå 1932 til pensjonsalder arbeidde han som militærpoliti på Marineholmen. Han var populær blant arbeidskamera-tane, og var kjend for å trø til i vanskelege situasjonar. Såleis blir det fortalt om to tyske soldatar som yppa til bråk med Johnny Espen på Marineholmen. Men da møtte dei feil mann! Han gav begge to ein skikkeleg omgang juling, utan at det fekk konsekvensar for han. Ei anna historie gjeld ein tyskar som etter krigsslutt hadde forskansa seg og nekta å komme ut. Johnny tok oppdraget med å hente karen, men vart møtt av ein illsint, glefsande tysk schäfer. Johnny fiska opp pistolen frå beltet og skaut hunden, før han frå utsida klistra bokseneven gjennom veggen og drog tyskaren ut. Sjølv om handa vart bandasjert nokre veker, var det eit teikn på at neven framleis gjorde susen.

Dei som hugsar Johannes i dag, ser han nok helst for seg som ein eldre, velkledd herremann spasere litt ustøtt i byens gater. Dei mange slaga han fekk,

«Kongen av Ole Bulls plass», alltid like velkledde Johannes Espetvedt.

Johnny var alltid klar i toppen, og noko meir enn dårleg balanse var det nok ikkje.

«Kongen av Ole Bulls plass»

I Bergen var det den tidlegare storboksaren Johnny Espen, og ikkje røyrleggjaren Johannes Espetvedt, folk hugsa og snakka om. Saman med familien budde han i ein bygard i Professor Hansteens-gate på Møhlenpris. Han vart sett opp til for det ry han hadde vunne som boksar, sjølv om folk flest ikkje kjende heile boksehistoria hans. At han hadde eit kjent namn i Europa etter karrieren, vitnar fanbrev frå utlandet om, og særleg var han velkjend og populær i Sverige. Summen av hans omdømme som boksar, og ein utradisjonell, flott klesstil, gjorde Johnny Espen til eit kjent og kjært innslag i bybiletet. For mange var han – i positiv forstand – ein herleg byoriginal, som var på nikk med heile byen og halve Sandviken. Og han var ikkje reint lite stolt når folk på byen titulerte han som «kongen av Ole Bulls plass». Mange av smågutane som voks opp på Møhlenpris i 1950- og 60-åra, hugsar enno godt den

særskilt som sparringpartnar, førte til at balansenerven ikkje var heilt på topp på hans eldre dagar. Det var dei som meinte at dette var teikn på ein «punch-drunk»-skade som boksarar gjerne får ved kraftige slag mot hovudet. Men

tidlegare boksehelten som slo av ein prat og skøya litt før han spaserte vidare. Når han meinte sommaren var kommen, tok han på seg den velkjende stråhatten. Eit par dagar etter kunne så bergensavisene melde at Johnny Espen no varsla sommartid.

Johannes var ikkje den einaste av syskena som hadde talent for idrett. Broren Knut var dyktig både i bryting og boksing, og vart noregsmeister med to landskampar i boksing. Den fire år eldre Alfred, som var samtidig med Johnny i USA, fekk ein kamp som proffboksar. Broren Ludvig slo seg ned i det nye landet for godt, stifta familie og døydde der. Alfred døydde i juli 1966, medan Johannes sovna inn 72 år gammal den 18. september same året. Dei to ligg gravlagde saman på Meland kyrkjegard.

På gravstøtta til Johannes står skrive både Johannes Espetvedt og Johnny Espen. På forunderleg vis gir dei to namneformene kortversjonen av eit eventyrleg livsløp.

Gravsteinen over Alfred og Johannes Espetvedt, bilete frå nettsida til DIS-Norge.

Yngve Nedrebø:
Lepraarkivene i Bergen i Japan januar 2010

«Lepraarkivene i Bergen» ble tatt inn på UNESCOs liste Memory of the World i 2001. Bak «Lepraarkivene i Bergen» står fire institusjoner: Bergen byarkiv (St. Jørgens Hospital), Statsarkivet i Bergen (Lungegårdshospitalet, Pleiestiftelsen No 1 og Overlegen for den spedalske Sykdom), Bergen Bymuseum (museet St. Jørgen Hospital) og Medisinsk Fødselsregisteret (pasientregisteret fra Overlegen for den spedalske sykdom).

Professorene Hideo Inoue (jurist) og Shizuka Suzuki (sosiolog) fra universitetet i Kanazawa, Japan kom til Bergen i 2007 og tok kontakt med institusjonene bak Lepraarkivene i Bergen. De to professorene var sterkt involvert i studier av menneskerettighetene for tidligere leprapasienter i Japan, og ønsket å sammenligne med forholdene tilsvarende pasientgrupper hadde hatt i andre land, deriblant Norge. De to professorene har seinere gjort ytterligere to studiereiser til Bergen.

Den japanske staten ble i 2001 dømt

I dag er lepraleiren Tama-Zenshoen i Tokyo fremdeles hjem for mange tidligere pasienter, men er også parkområde, og har plass til både forskningsinstitusjoner og lepramuseum

Arne Skivenes taler til Osamu Usami og hans assistent.

for brudd på menneskerettighetene overfor denne pasientgruppen. Gjennom dommen ble det åpnet for erstatninger til tidligere pasienter og deres slektninger, og det ble også bestemt at det skulle opprettes museer og arkiv/bibliotek i Japan for å dokumentere forholdene leprapasientene hadde levd under.

Et stort National Hansen Disease Museum er opprettet i den tidligere leiren Tama-Zenshoen i Tokyo, og det arbeides for at de 13 gjenværende regionale institusjonene for pasienter med Hansen Disease skal tas vare på for å dokumentere forholdene pasientene levde under. Fra 1932 var det tvungen isolering av alle leprapasienter i Japan. I 2010 lever det igjen rundt 2500 tidligere leprapasienter i Japan. Gjennomsnittsalderen er passert 80 år, og pasientorganisasjonene føler det haster med å sikre en bred dokumentasjon.

Den sist gjenlevende av de norske pasientene døde i 2002, og studiet av pasientenes forhold i Norge må i all hovedsak skje med utgangspunkt i det bevarte kildematerialet. I Japan er det bevart lite pasientarkivmateriale om disse pasientene.

Som ledd i arbeidet med å bevisstgjøre og forstå behandlingen av leprapasien-

Fra leiren Tama-Zenshoen i Tokyo.

tene i Japan, ble det arrangert symposier i Tokyo og Kanazawa i januar 2010. Universitetet i Kanazawa inviterte tre representanter (Arne Skivenes, Bergen byarkiv, Yngve Nedrebø, Statsarkivet i Bergen og Sigurd Sandmo, Bymuseet i Bergen) fra Lepraarkivene i Bergen og en norsk-japansk tolk (Åge Vallestad, Bergen kommune) for å delta i symposiene.

Delegasjonen reiste fra Bergen søndag 17. januar, og ankom Osaka om ettermiddagen 18. januar. Tirsdag 19. januar reiste delegasjonen til Nagashima Aiseien, der det siden 1929 har ligget en institusjon for leprapasienter. Institusjonen ligger på en øy, og først i 1988 kom det bro over til fastlandet. Pasientene hadde ikke tillatelse til å forlate øyen, og den hadde eget krematorium og kolumbarium, slik at pasientene ikke en gang etter sin død kunne få komme hjem. I dag bor det rundt 250 tidligere pasienter ved institusjonen. Det ligger et par hospitaler på øyen, og de mottar nå også andre pasientgrupper der. Representantene fra Lepraarkivene i Bergen ble vist rundt på området, besøkte institusjonens museum og sykehus, og besøkte den tidligere pasienten Osamu Usami, som fortsatt har sin leilighet ved institusjonen der han nå har bodd i langt over 60 år. Han har vært aktiv i kampen for de tidligere pasientenes rettigheter, og har tatt initiativet til og bygd opp museet ved Nagashima Aiseien. Sigurd

Tolken Åge Vallestad som trommeslager hos geishaene

Sandmo holdt foredrag om lepra og menneskerettigheter. Ved besøket var både fjernsyn og presse til stede, og det ble behørig dekket i japanske medier.

Onsdag 20. januar reiste delegasjonen videre til Tokyo, der det ble holdt mottakelse ved Nasjonalmuseet for Hansen Disease. Torsdag 22. januar var det symposium over tema «Leprosy's material preservation and archives». Sigurd Sandmo holdt innlegg om *«The Norwegian leprosy heritage in today's international movement of leprosy policies»*, Arne Skivenes om *«What can be learned from medical records? The preservation of the history of leprosy in the Bergen City Archives.»*, og Yngve Nedrebø om *«What can be learned from leprosy hospital records? The preservation of the history of leprosy in the Norwegian State Archives.»* Det var i overkant av 100 tilhørere. Den norske ambassaden i Tokyo var representert med to deltakere. Foredragene ble tolket til japansk. Etter foredragene var det åpnet for en diskusjon. Om kvelden ble det holdt middag for den norske delegasjonen og mange av de andre deltakerne i symposiet.

Fredag 22. januar fikk delegasjonen omvisning i leiren i Tama-Zenshoen i Tokyo, og etter lunsj reiste den norske delegasjonen videre til Kanazawa.

Lørdag 23. januar ble det holdt symposium i Kanazawa. Temaet der var

«Leprosy's medical policy. Comparative policy of Japan and Norway». Der holdt Yngve Nedrebø innlegg om *«Leprosy policies in Norway: the patient point of view»*, Sigurd Sandmo om *«Leprosy policies and stigma in Norway in an international perspective»*, og Arne Skivenes orienterte om programmet Memory of the World og hvilken betydning det hadde at Lepraarkivene i Bergen var inkludert i dette registeret. Det var til stede rundt 100 mennesker.

Søndag 24. januar deltok nordmennene i ulike kulturelle aktiviteter i og ved Kanazawa.

Mandag 25. januar reiste delegasjonen fra Kanazawa til Osaka med tog, og med fly derfra tilbake til Europa.

Reisen til Japan var svært lærerik, og delegasjonen ble over alt tatt svært godt i mot.

Ulikhetene mellom det japanske og det norske systemet for behandling av leprapasienter ble tydeliggjort. Det ble lagt grunnlag for videre kontakt og utveksling av data, og det japanske vertskapet skal fortsette sitt program med sammenligning av den japanske behandlingen av leprapasienter med tilsvarende behandling i andre land. Det kan være aktuelt å invitere til et symposium også i Norge, der de japanske forskerne kan få presentere sin forståelse av likheter og ulikheter i politikken overfor pasientene, og sin forståelse av forholdet til menneskerettighetene.

Innleggene som ble holdt blir nå samlet til en rapport som skal trykkes både på japansk og engelsk. Vertskapet har planer om å lage en japansk utgave av boken *«Leprosy»*, utgitt i Norge i 2006 i løpet av 2010.

Tama-Zenshoen i Tokyo har gravsted og monument over pasienter, og med plass også for for fortsøksdyrene

Kristian Strømme:

Karikaturtegninger under 2. verdenskrig.

Ved Statsarkivet i Bergen, mottok vi mot slutten av 2009 en gammel utklippsbok fra andre verdenskrig. Boken har tilhørt en norsk løytnant ved navn Morten Quist-Hanssen.

Quist-Hanssen har etterlatt seg et pent stykke utklippshistorie, og det fortjener jo et aldri så lite skråblikk på krigen og dens utøvere. Kampene under andre verdenskrig ble for det meste ført med sverd (også kjent som skarpe våpen), men vi skal ikke glemme den delen av krigen som ble ført med penn. Siden Quist-Hanssens samling av avisutklipp gir et rikt bilde av krigen gjennom karikaturtegninger, er det rimelig at det er pennen jeg vil fokusere på her, ikke sverdet. Men før vi går løs på bokens innhold, synes jeg at vi skal ta en liten titt på dette nysgjerrige og samfunnsopptatte mennesket – han må jo ha vært det, samlingen tatt i betraktning – som har klippet til andre verdenskrig i miniatyr.

Morten Quist-Hanssen hørte til den kjente familien Hanssen i Bergen, som hadde fostret både Claus og Armauer Hanssen. Født i Bergen 23. april 1914, var Morten sønn av lege Claus Quist-Hanssen og Signe Dahl. Etter endt artium i 1933, utdannet Quist-Hanssen seg til graden Cand.jur i 1940. Under krigen var han transportoffiser ved Hærens Øvelsesavdeling i Skottland 1941 og tjenestegjorde ved Transport- og forsyningsavdelingen ved Hærens Overkommando, London 1942-1945. Han ble stasjonert i Oslo i 1945 og var 1946-1950 kontorsjef ved Erstatningsdirektoratet i Bergen. Etter krigen, og oppgjøret i årene etter, gikk Quist-Hanssen over i stillingen som direksjonssekretær for Store Norske Spitsbergen Kullkompani, først i Oslo, så i Bergen fra 1953.

Quist-Hanssen giftet seg i London i 1948, med Barbara Peggy Manton, men etterlot seg ingen barn. Han døde i 1983. Utklippsboken ble overtatt av en nabofamilie, som i 2009 bestemte seg for å gi den til Statsarkivet i Bergen. Takk til Anne Holden Rønning.

karike're *v2 (fra it. 'overlesse', av carrus 'kjerre') tegne, lage karikatur, fordreie, forvrenge k- en person / adj i pf pt: gjengi noe i karikert form*

karikatu'r *m1 (gj fr fra it., se *karikere) komisk framstilling der typiske trekk ved den el. det som framstilles, er overdrevet el. forvrengt tegne k-er / hele filmen ble en k-parodi / drive noe ut i k-en*

Ordboken definerer hva en karikatur er, men betyr det at vi kan forstå det bakenforliggende motivet i en karikatur? I de fleste tilfeller vil vi kunne kjenne igjen elementer i bildet. Som oftest er det en kjent person i en tidsaktuell situasjon, men da på en eller annen finurlig måte fordreid. Lange neser og store ører er et vanlig virkemiddel for å latterliggjøre - eller ufarliggjøre - den aktuelle personen eller situasjonen.

»…, *with the representation of the typical German soldier as the square-headed, close-cropped, corpulent and bespectacled 'Fritz', whose stupidity is matched only by his cowardice, or, in more general terms, with the common tendency of cartoonists during the last two centuries, in times of peace as in times of war, to represent enemies and oponents as puny, insignificant creatures who are to be laughed at rather than hated or feared. The psychologists tell us that laughter often serves at a defence mechanism, it's function beeing to release tension and neutralize fear.*» [1]

Dette sitatet skulle være med på å underbygge det uttrykket en karikaturtegning ofte projiserer til leseren, eller rettere sagt kikkeren. Vi ser en kjent statsmann med lang nese, satt på toppen av kroppen til en apekatt, og det får oss til å le. Men glemmer vi kanskje samtidig å reflektere over tegningens øvrige budskap? Kunstneren, hvis vi kan kalle ham det, har jo muligens også sin egen agenda for å tegne som han gjør, dog i de fleste tilfeller vil man kunne se at den er i tråd med den publiserende avisens redaksjon, eller den rådende opinion. Dette betyr også at en karikaturtegnings betydning og symbolikk kan være veldig kortlivet. Hvordan man tolker en tegning er helt avhengig av kunnskapen man sitter

inne med, kunnskap som man i mange tilfeller ikke vil ha hvis man ikke er en del av samtiden som karikaturen er en del av.

Karikaturtegninger er i utgangspunktet laget for den «raske» leser, de som skummer avisen fremfor å gjøre dypdykk ned i doble spalter og sprengte marger. At karikaturen derfor noen ganger er dypere i sin mening enn hva bra er for «vanlig» øye, er årsaken til at de i mange tilfeller har fått tilført tekst. Noen karikaturer taler for seg selv, mens andre trenger hjelpetekst for å fortelle hva som egentlig foregår i bildet; for hvem er det egentlig som vet hvordan Rommel så ut? Har man en person med relativt anonyme karakteristika i utgangspunktet, kan situasjonen vanskelig avhjelpes ved å gi figuren en lang nese, da er det bedre å slenge på en liten navnelapp. Eller enda bedre, tegn karakteren om til et vilt dyr og sett så navnelapp på.

I tegningen «*Ride him, Monty!*» , kan vi se general Montgomery, i et forsøk på å temme den ville hesten Rommel. En hest, selv en svart en, er langt ifra den verste karakteren en kan bli tillagt. En hest kan jo i verste fall sparke og trampe litt (selv om dødsulykker også forekommer en sjelden gang).

Karikaturen er laget av Sidney Strube, født i London i 1892. Etter 1. verdenskrig, hvor han hadde laget en del karikaturer fra vestfronten, fikk han jobb som politisk tegner i Daily Express. Det var her han utviklet sin mest kjente karakter, «*Little Man*». «*Little Man*» var en karikatur av

karikaturtegnerne på 1930- og 40-tallet. Etter krigen sluttet han i Daily Express og konsentrerte seg om ulike frilansoppdrag, frem til han døde i 1956.

Det sies at Sidney Strube aldri lot tegningene sine bli injisert med ondskap og altfor mye gift;[3] kanskje derfor Rommel er en hest, og ikke et annet rovdyr?

Leslie Illingworth, er en av de andre karikaturtegnerne som figurerer ofte i utklippsboken til Morten Quist-Hanssen. Det er ikke vanskelig å skille Illingworth fra Strube, pennen er ganske så annerledes. Illingworths karikatur «*Look out for his tail*» fra 8. mars 1943, viser Montgomery som kjemper med Rommel i Tunisia. I denne tegningen er Rommel tegnet som en hai, det skumleste og farligste av havets vesener.

mannen i gata, og Strube skal selv ha beskrevet karakteren slik:

«*with his everyday grumbles and problems, trying to keep his ear to the ground, his nose to the grindstone, his eye to the future and his chin up - all at the same time.*»[2]

På grunn av sin popularitet, var Strube også en av de best betalte

Leslie Illingworth, født i Wales i 1902, hadde helt klart en helt annen tilnærming til hvordan han ville

fremstille fienden i krigskarikaturene, enn det Strube hadde. Illingworth ble i 1939 ansatt i The Daily Mail, for å produsere krigskarikatur. Pennen hans er betraktelig skarpere enn Strubes, og han går ikke av banen for å fremstille fienden som et rovdyr, eller velte seg i skadefryd; og var det ikke kanskje det alle allierte lesere ville se?

I «*Review of 1942*», trykket 30. desember 1942, fryder vi oss over alle de tyske guttene som returner fra Stalingrad, for anledningen kledd i skjelett. Hitler selv, ser ut som en knust mann. En gjenganger hos Illingworth, er at Hitler og hans venner alltid ser veldig frustrerte ut. Dette bringer oss tilbake til tesen om at latterliggjøringen ufarliggjør situasjonen.

Artikkelen «*A Theory of Political Caricature*», stiller spørsmål om ikke tegneren noen ganger gjør publikum en bjørnetjeneste ved å ufarliggjøre fienden? Tegneren Gillray (1757-1815), skal under Napoleonskrigene ha tegnet Napoleons fysiske attributter mindre og mindre, jo større trusselen fra Napoleon ble. Slik karakteren ble fremstilt, kunne det nok være vanskelig å se for seg at han utgjorde selv den minste trussel mot fred og frihet (bilde over).

På 1930-tallet, tegnet Sir David Low karikaturer av en liten og gal Hitler, ofte fulgt av en litt tilbakstående Mussolini. Gjennom disse karikaturene ga han det Britiske publikum et bilde av nazismen og fascismen som det reneste tull og tøys, som neppe kunne

utgjøre noen trussel mot det Britiske imperiet. Dette skulle jo uheldigvis vise seg å være en grov feil. Det er vanskelig å tro at David Low ikke så faren som radarparet Hitler/Mussolini utgjorde; muligvis feilvurderte han sitt publikum? For, det er jo ikke til å stikke under en stol, at krigen kom som julekvelden på kjerringa for veldig mange, selv de som burde visst bedre (selv om ettertiden gjerne vil tegne det litt annerledes).

Sir David Alexander Cecil Low, ble født i New Zealand i 1891. Først i 1919 kom han til London, etter åtte år i Sidney, Australia. Low ble ansatt i The Evening Standard i 1927, og det var her han hadde sitt virke gjennom 2. verdenskrig, det var her han fikk utløp for sin kritikk mot Tyskland og Italia. Men det var ikke bare Hitler og Mussolini som fikk passet sitt påskrevet. Philippe Pétain og hans Vichy-regjering ble også karikert; her etter et forsøk på å spille på begge sider av bordet. Resultatet ble at tyske og italienske tropper rykket inn i de frem til da uokkuperte franske områdene, deriblant Korsika. Hitler er derfor for anledningen forkledd som en kjent - og lite kjær - korsikaner.

Propaganda eller uavhengig kritikk? Det er på ingen måte unaturlig at hovedvekten av disse karikaturene,

som jeg har sett i Quist-Hanssens utklipsbok, er udelt negative mot fienden. Noe annet skal man jo ikke forvente. Men er det mulig å forvente at der kanskje av og til også var en viss grad av kritikk mot sine egne?

Strubes tegning «*News*», viser «the Little Man» i det han passerer Downing Street 10, statsministerens adresse, hvor der henger en lapp som sier: «Bulletin! Mr. Churchill smoked a cigar!». En mindre interessant nyhet var vel knapt å oppdrive på det tidspunktet – spesielt med tanke på at Churchill sannsynligvis tente sin neste sigar med den forrige - og sånn må vel også tegningen forstås. Mannen i gata observerer at der er lite nytt fra landets ledere, og det vil indirekte også si stillstand. På en annen side, er det jo et ordtak som går slik: «intet nytt er godt nytt».

David Lows tegning «*Time for a cold douche*», retter tilsynelatende kritikk til noen, som tydeligvis skryter over alle sine fremskritt på de ulike frontene, men glemmer de tyske ubåtene, som senker flere skip en noen gang tidligere i krigen (rett nok taper de selv betraktelig flere også). Bakgrunnen for karikaturen var at visestatsminister Clement Attlee, holdt en orientering for det britiske underhuset, 19. januar 1943. Han fremhevet alle fremskrittene

som de allierte hadde hatt, men understreket også det faktum at sjøkrigen var en utfordring.[4] Selv om Attlee altså erkjente utfordringene, kan det være at David Low anså ubåtene som en mye større fare enn det Attlee og regjeringen gjorde.

Epilog

Karikaturtegninger kan være en utfordring å tolke, og noe fasitsvar finnes det neppe - i hvert fall ikke der tegneren er død, og det er jo tilfelle med de tre jeg har vist frem her.

Utklippsboken til Morten Quist-Hanssen, er på ingen måte en systematisk samling av nyheter, det er rett og slett det vi kaller en utklippsbok. En utklippsbok vil i de fleste tilfeller være som navnet tilsier, utklipp av ymse – noen ganger tematisk. Boken sier gjerne ikke så mye om Quist-Hanssen som person, annet enn at han har tatt vare på øyeblikk, øyeblikk som på en eller annen måte har vært viktig eller betydd noe for ham. Verdien av å bla gjennom en slik utklippsbok er vanskelig å beskrive. Vi kunne nok gått på biblioteket og funnet de samme gamle avisene; eller vi kunne gått på internett og funnet de samme karikatur-tegningene.

Men hadde vi gjort det? Utklippsboken er et slags filter, den gir oss kondenserte øyeblikk fra historien, den gir også inspirasjon til å ta opp noen av de trådene man finner der; deri ligger verdien av utklippsboken som historisk kilde.

Litteratur og referanser:

[1]1969 W.A. Coupe. *Observations on a Theory of Political Caricature.* Cambridge University Press. *http://www.jstor.org/stable/178289*

[2]http://opal.kent.ac.uk/cartoonx-cgi/artist.py?id=176

[3]http://opal.kent.ac.uk/cartoonx-cgi/artist.py?id=176

[4]http://www.cartoons.ac.uk/browse/cartoon_item/anytext=cold%20douche?page=4
British Cartoon Archive
National Library of Wales - Cartoons in the library

Bjørn-Arvid Bagge:
Claus Fasting og Provincialbladene

Innledning

«Jeg vil regne mig lykkelig, om jeg, for et Øyeblik, nu og da, kan bringe Landmannen at glemme et Aars Misvext, Dommerens hans Protokoller, og Kiøbmanden en forhøiet, eller nedsat Vexelkurs».

Dette skriver forfatteren Claus Fasting (1746-1791) i første nummeret av sine *«Provinzial-Blade»* i januar 1778, og det er Claus Fasting og utgivelsen av *«Provincial-blade»* som er tema for denne artikkelen.

Claus Fasting etter et stikk i 1780-årene. Kilde: UB Bergen.

Historisk bakgrunn

Det første forsøk i Bergen på å utgi en periodisk publikasjon, eller det vi i dag kan kalle et tidsskrift, skjedde allerede i 1720-årene, da byens første boktrykker Peter Povelsen Nørvig prøvde å utgi tidsskriftet *«Ridende Mercurius»*. Dette ble stoppet relativt raskt av utgiverne av det danske tidsskriftet: *«Danske Relationer»*, da heftene var rene opptrykk av denne danske originalen. I 1765 begynte politimester Brose å utgi *«Det Bergenske Adresse-contoirs Efterretninger»*. Dette får privilegium på all annonsering i byen, og legger dermed et effektivt lokk over all konkurrerende lokal presseutvikling. Tross dette, det skjedde en rekke forsøk på å utgi forskjellige bergenske tidsskrift etter 1765. De fleste strandet relativt fort, sannsynligvis på grunn av manglende finansiering. Da annonse-inntektene var forbeholdt *«Adresse-contoiret»* var det forskjellige abonnement- eller subskribsjons-løsninger som skulle finansiere utgivelsene. Dette ser ikke ut til å ha vært særlig lønnsomt, for få blader overlevde lenger enn et år eller to. Et av de få som klarte dette var *«Provincialblade»*, utgitt av Claus Fasting.

Fastings modningsår

Embetsmannen, forfatteren, kritikeren og redaktøren Claus Fasting ble født i Bergen i 1746. Fasting-familien var en kjent embetsmannsfamilie i Bergen gjennom hele det 18. århundre. Etter skolegang hos privatlærere og ved Latinskolen 1759, forlot Fasting Bergen til fordel for studier ved Universitetet i København. Året etter vendte han tilbake etter avlagt eksamen i filosofi. I 1766 avla han embetseksamen i teologi i København etter flittige studier i hjembyen Bergen. Blant de mange interesser den unge Fasting dyrket ved siden av sine studier sto musikken langt fremme. Da Jens Boalth stiftet *Det Musicalske Selskab* (senere *Det Harmoniske Selskab*) i 1765 ble Claus Fasting en av selskapets drivende musikalske krefter. Han var en dyktig pianist og deltok aktivt i dette musikkselskapet. Derfor ble musikken og arbeid som musikklærer en av flere ting Fasting livnærte seg av i 1760-årene. Han var også sammen med Boalth med å opprette *«Det Harmoniske Akademis tegneskole»* i 1772. Til tross for dette: det var hans boklige aktiviteter han senere huskes for.

Allerede fra studietidens dager var Fasting en ivrig skribent og debuterte således med diktet Sørgetanker over Livet i *«Adresseavisen»* i København. I 1766 arbeidet han bl.a. som redaktør og forfatter i avisen *«Maanedlig Skjaldtidende»* samtidig som han studerte fransk og britisk litteratur og filosofi. I 1768 kom han tilbake til

Tittelblad til skuespillet «Hermione» utgitt i 1772. Kilde UB Bergen.

Bergen. Etter at begge foreldrene var døde i 1770, vendte han tilbake til København. Dette hovedstadsopphold-det skulle vare i hele syv år, og ble viktig for Fasting. Han deltok aktivt i byens litterære miljø og var en sentral figur i kretsen som i 1774 stiftet *«Det Norske Selskab»*, kanskje den viktigste litterære klubb, i hovedstaden på denne tid. Her fikk han raskt en sentral plass på grunn av sin innsikt i europeisk litteratur, sin sans for litterære verdier, sine litterære vurderingsevner og evnen til å formulere treffende epigrammer.

Fastings Minde ble bygget og området rundt oppdyrket av Claus Fasting i slutten av 1780-årene. Fotograf: Gustav Brosing. Kilde: UB Bergen.

Under denne tiden publiserte han flere teaterstykker. Tragedien *Hermione* ble skrevet til en priskonkurranse holdt av *«Det Kongelige Theater»* i 1772, senere kom også komedien «Actierne» eller *«De Rige»* som uten særlig suksess ble oppført på *«Det Kongelige Theater»*. Fasting publiserte også flere dikt, men det var som litterær kritiker og prosaskribent det skulle vise seg at han hadde sin styrke. I 1773 var han med å utgi *«Kritisk Journal»*. I 1775 ble han medredaktør av det nye og mer ambisiøse *«Den kritiske Tilskuer»*. I disse publikasjonene drev han en skånselløs kritikk mot det han oppfattet som dårlig litteratur. Da Claus Fasting forlot hovedstaden for godt i 1777, var han derfor en mann med ry som en viktig og betydningsfull kritiker og formidler av europeisk opplysningskultur.

Fasting vendte tilbake til Bergen for godt i 1777. I københavntiden hadde Fasting alltid hatt økonomiske problemer, og skaffet seg inntekter som privatlærer, oversetter ved teateret og som voluntør eller frivillig i Rentekammeret. Pengeproblemer hadde han også da han vendte tilbake til hjembyen. I Bergen søkte han uten å lyktes flere stillinger bl.a. som overfiskeveier. I 1781 ble han endelig ansatt som politiaktor. Som politiaktor i Bergen utviklet Fasting en egen form for rettslig argumentasjon, mer

fokusert på særpreget i den enkelte saken enn de teoretiske lovprinsipper. Fastings særpreg som politiaktor tilsvarer langt på vei kvalitetene han demonstrerte som redaktør av *«Provincialblade»*. I 1783 ble han viserådmann i byen og i 1787 rådmann. Først med rådmannsembetet var det slutt på økonomiske bekymringer. En bekymringsløs økonomisk situasjon fikk han bare nyte noen korte år. Julenatt 1791 døde han på sitt vakre lyststed, det som senere skulle få navnet Fastings Minde, og som ligger mellom Sjøfartsmuseet og Det Historisk-filosofiske fakultet på Nygårdshøyden. Ved dødsleiet skal biskop Johan Nordahl Brun ha sittet og lest en salme, da han var ferdig skal Fasting ha ytret to ord: «evig takk», og vandret inn i evigheten. Fastings begravelse ble en stor begivenhet i byen, og han var den første bergenser som ble hedret med et frivillig sørgefølge.

Provincialbladenes innhold

«Jeg vil forene hva den lærede veed med hva den Ulærde ønsker at vide, jeg ville sanke hva andre har adspredt, jeg ville vælge det beste, gjøre det nyttige mindre kjedsommelig, og det behagelige meere nyttig».

Dette utsagnet som Fasting skrev i *«Provincialblades»* første årgang i 1778 kan stå som noe av Fastings program for utgivelsen av tidsskriftet. Claus Fasting utga tidsskriftet i perioden 1778-1781 og det er således det lengstlevende av alle tidsskriftene i Bergen på 1700-tallet, bortsett fra *«Bergen Adressecontoirs Efterrretninger»*. På mange måter kan en si at tidsskriftets innhold viser forfatterens egne interesser, og gjenspeiler slik mer Fastings kulturelle ballast enn det som rørte seg i byen. *«Provincialblade»* var et nytt, moderne og internasjonalt tidsskrift utgitt i Bergen, men på tross av tittelen var det ikke noe provinsielt ved innholdet. Her er få innslag fra byens liv og om lokale forhold. Til gjengjeld presenterer *«Provincialblade»* resymeer og utdrag fra nye bøker, pamfletter og tidsskrifter. Her finnes oversettelser fra fransk, tysk, engelsk og latin. Selvskrevne dikt og epigrammer, lærde betenkninger og moralske essay er også en del av bladets innhold. Mye av dette var nytt stoff i Bergen. Martin Eide beskriver det slik i første bind av norsk pressehistorie: *«Det fantes ikke noe mer moderne eller internasjonalt orientert periodisk skrift i Danmark-Norge på 1770-tallet enn Provinzial-Blade (tittelen kan gjerne leses ironisk)».*

En kan spekulere på om ikke mye av materialet til bladet var hentet fra Fastings eget rikholdige bibliotek. Dette biblioteket oppbevares i dag i Universitetsbiblioteket i Bergen som en egen biblioteksamling og kan gi oss innblikk i Fastings litterære interesser. Biblioteket viser en svært belest og vel orientert syttenhundredetalls gentleman med et bredt anlagt interessefelt fra emner som naturhistorie, botanikk og havebruk til filosofi, skjønnlitteratur og estetikk.

Provinzialblade.

No. I.

I.

Hr. Baanage har sagt, jeg veed ikke hvor, at, naar man forlod alle Videnskaber alleene for at legge sig efter de Skjønne, var det ligesaa daarligt, som at forbrænde en Bøg, alleene for at redde Porterne.

Hr. Baanage har sagt en Sandhed, og jeg er ham forbunden for, at han har sagt den. Jeg skriver for adskillige Læsere. Den ene, eller maaskee den største Deel, vilde gandske vist tilgive mig, om jeg aldrig skriver i de skjønne Videnskaber. Der er tillige, jeg veed ikke hvor saa, eller mange, som i al Sviighed aldrig tilgav mig, om jeg nogen Tid skriver over andre. Jeg kan frygte for, at en alvorlig Mand, naar jeg forelegger ham, hvad der er svarer til hans — Brille eller Parpk, vil svare mig, som Matematikeren, da

A han

Tittelblad til første nummer av «Provincialblade» i 1778. Kilde: UB Bergen.

«Provincialblade» er velskrevet og skulle i motsetning til mye annet skrevet på denne tiden, være mulig å lese for den interesserte. Harald Grieg skriver:

[…] disse skiftende emner er behandlet i et sprog som er en ren nydelse at læse. Hva enten der gives en «Betænkning over Skjønhed» eller det gjælder børnekoppenes «forekommelse», er sproget saa elegant som man sjelden træffer i det 18. aarhundredes dansk-norske litteratur.

Som Grieg påpeker kan innholdet i et hefte variere fra humanistiske emner som dikt og reisebeskrivelser, morsomme anekdoter, biografier om kjente personer, til på den andre siden mer vitenskapelig materiale som presentasjoner av avhandlinger, meddelelser om de siste oppfinnelser osv.

Selv om det meste av stoffet er oversatt fra utenlandske bøker og tidsskrift er her også mye som må være forfattet av Fasting selv. Oversettelsene har også et snev av Fastings eget ved seg, da han ikke bare driver ordinære oversettelser, men like ofte «gjendikter» og legger til egne innskudd i form av små morsomme kommentarer. I første årgang nummer 3. gjengir han for eksempel en *«Indiansk Fortælling»* om en mann som blir stekt på grunn av utroskap, her føyer han da naturlig nok til kommentaren *«Hvor faae Mænd vilde døe ustegte blant os, hvis Karabiernes Love var vore?»*

I tillegg til å lage innledende bemerkninger og tillegg forteller han også leseren at han gir dem sin egen stil. *«Stilen og Indledningen, Tileg eller Forkortelser, Fortellingen eller hva man vil kalde det, er min egen».*

Bergenserne og *«Provincialblade»*

Lyder Sagen mente at det var få lokale lesere av «Provincialblade». Det er usikkert hva en slik antagelse bygger på, noe subskribsjonsregister eksisterer ikke. Sagen opplyser at bladet fikk en kjølig mottagelse og at det var så lite aktet at det så tidlig som i 1837 nesten ikke var å oppdrive antikvarisk, fordi heftene ble brukt til *«papilotter og Fidibusser»* etter hvert som de utkom. Til tross for Sagens utsagn, bladet eksisterte i fire år, noe som var lang levetid for en dansk-norsk periodisk publikasjon på 1770-tallet uten større økonomiske ressurser bak. Det er tvilsomt om tidsskriftet hadde eksistert så lenge hvis ikke den økonomisk hardt pressede Fasting tjente penger på det.

Fastings gjentatte ironisering med bergensernes lesevaner, eller manglende sådanne ser altså ikke ut til å ha hindret at det ble lest. At det eksisterte et marked også innad i byen skulle opprettelsen av det første bergenske lesesalskap tyde på. Dette ble stiftet i 1775 av Fastings fetter Claus Lydersen Fasting. De private bibliotekene man finner spor av i skifteoppgjør tyder også på en litterær interesse i byen. Til eksempel kan nevnes at boksamlingen etter kjøpmann A. M. Meyer på Lungegården inneholdt ca. 2200 bind da han døde i 1786.

I siste nummer av første årgang i 1778 oppgir Fasting også at han har: «nogle hundre Læsere». Dette er i så fall et relativt betydelig antall lesere, fullt på høyde med *«Adressecontoirets Efterretninger»*, og det kan være nærliggende å anta at byens borgerskap må utgjøre en stor del av bladets faste lesekrets. Det man vet med sikkerhet, er at det ble lest utenfor byen. Flere kjente danske litterære personligheter som K. L. Rahbek og P. A. Heiberg var faste og begeistrede lesere av Provincialblade. Og Rahbek, som var redaktør av *«Den danske Tilskuer»* skriver om *«Provincialbladet»* at det er: *«hver skiønnende dansk periodisk forfatters Mønster og Fortvilelse»*.

Det er noe av en skjebnens ironi at bladet falt i smak hos Københavns litterater mens Fasting selv, slik han sier i sitatet innledningsvis, prøvde å nå ut til en bredere leserkrets. Den manglende interessen kan kanskje ha sammenheng med at innholdet ikke var lokalt nok forankret? Manglende gjennomslagskraft kan kanskje også ha sammenheng med det Holberg også flere steder er inne på, bergensborgerne var tradisjonelt sett, beheftet med et relativt slett rykte når det gjaldt de litterære interesser. Det var emner som prisnivå og andre praktiske opplysninger som var viktige i byen. Noe av innholdet vakte også sinne i Bergen. I noen hjem korset man seg i følge Sagen, for *«Provincialblade»*. Fasting ble beskyldt for å være gudsfornekter. I en annonse i *«Bergens Adressecontoirs Efterretninger»* nummer åtte fra 1778 kommer en leser med en skarp kritikk av hans fritenkeri. Han har tatt seg friheten å sammenligne Sokrates og Jesus Kristus. Fasting svarer på denne kritikken i neste nummer av *«Efterretninger»*, men legger debatten død

Sidstleden Torsdag 8te Dage borttom fra et ris Huus en hvid Gaas med svarte tvegrannede Figure paa Ryggen, og en siden Kiøpt paa den venstre Fod. Hvo samme kunde antræffe eller overkomme, behager at melde det i Bogtrykkeriet, mod en passelig Findeløn.

Mattheden 19de Februarii er paa Gaden fra Drangen til Torkirken tabt en norsk Psalme-Bog, med Aarstal 1765, og Navn F. Strøndvung Junior. Hvo samme haver funden og paa Adresse-Contoiret leverer, loves en Douceur.

Vieede: I Domkirke Sognet 1 Par, i Nøtkirke Sognet 1 Par, i alt 2 Par. Døbte: I Domkirke Sognet Drenge 1, Pige 2; i Torkirke Sognet Piger 2; i Nøtkirke Sognet Pige 1, i alt 5. Begravne: I Domkirke Sognet Mandfolk 1, Qvindfolk 2; i Torkirke Sognet Mandfolk 1, nemlig: Sr. Lorentz Wesmberg, Handels Forvalter paa Contoiret, Qvindfolk 2; i Nøtkirke Sognet Mandfolk 1, nemlig: Skipper Sr. Christian Lorentz Schnitler, gammel 42 Aar, 8 Maaneder og 7 Dage; i alt 7.

Indsendt.

Til Forfatteren af Provinzialbladene i Anledning af No. 7 Pag. 50.

Deres Kristus med K maa ikke være den Christus med C, som vi troe eller paa; thi eller kunde jeg ikke undskylde Dem, naar De skriver: Som Sokrates og Kristus og de saa Vise efter dem ꝛc. Vor Christus og Socrates ere ikke at sammenligne paa en Dag, naar man end og var en Gnaale større christen end De, saa, at man satte Christus forsl. Troede De, at jeg kunde Alexander Magnus, dersom jeg skrev til Exempel paa tapre Mands Beskrivelser: Som Caporal A og Alexander Magnus, og Caporal B. og andre Helte have gjort — Nei, min Herre! De er for pirrig til at kunde begaae saadan Sorteiste. Deres Kristus maa være en Philosoph, og maaskee en, som bør staae bagen for Socrates; Jeg kand dersuden see af det Udtog, De giver os af deres Philosophie, at det ikke er vores Christus De mener; thi Naturen af hans Lærdom er ikke at giøre blot hvad Godt man kand, men hvad Gode man bør; og Anstrænging paa Kraft til at giøre hvad man af Naturen ellers ikke kand. Vilde de sydde imit Raad, skulde De aldrig nævne Christus og hans Rige; thi De kand der saa let begaae Crimen læsæ Majestatis.

Indsendt.

Oversættelse af Glaums Spatzier-Gange, sie Side 57.

Jeg gaaer i et stort Selskab, som har forsamlet sig, fornemmelligen for at skaffe sine Sandser angenemme Fornøielser, som vil smage Hordets Glæder, nyder Vinrankernes søde Saft, forneier Øre og Hierte ved Sang og Harmonie, fornøier sig ved mimiske Samtaler, opfrøier sig ved vittige Spil, og, ved Dandsens stærkere Bevægelse, sætter sit Blod i en behagelig Varme. Jeg skal sige Dem i deres Glæder. Det er dobbel Glæde, at være glad med de Glade; Og den er og tillade, den er ubestaelig (ærgrumlerset) af Dyden selv, og af den uangrebelige Visdom, den er paa vor Pilegrims Gang en forfriskende Lægedrik, som forøeder den overstandne Lidelse, og tillige styrker den troende Aand til at fortsætte sin uverd. fit evedige Maal. Og denne styrkende Nektar rækker min fromme Slægt mig: Med Tak modtager jeg den af hans kiærlige Haand. Ja! denne Dag være en Velvellies og Glædes Dag. Hvo veed, om ikke i Morgen et Uvejr formørker min Himmel? Skulde jeg derfaare det dermed, maatte jeg allerede i Dag ville begræde for det, naar jeg med den sorte Forestillelse derom, endogsaa Dag berøvelse de alle Tanker om Glæde? Nei, vil ikke! Jeg skulde mod Himmelens Hensigt, giøre mig en mat Dag til. Jeg skulde saaledes forvirrie mig mine Sand, som i Dag giøer for min Skiønne saa velgiørende Strøm ser. Altsaa gaaer dig mit Hierte, for en udbydende Glæde.

(Resten følger.)

Heraf udkommer hver Mandag et Blad fra det bergenske Adresse-Contoir.

Facsimilen viser Bergen Adressecontoiret nr. 8 (1778) og kritikk av Fastings kristendoms-

når det kommer nye motinnlegg i avisen. At Fasting var ateist, synes det ikke å være belegg for, at han derimot hadde med seg en viss grad av fritenkeri og et mer moderne kristendomssyn enn bergensere flest hjem til byen, kan nok være lettere å forstå. Grieg hevder i hvert fall at bladet går inn på grunn av manglende subskribenter, og at det intellektuelle innholdet og fritenkeriet var medvirkende årsaker til at «*Provincialblade*» ble lagt ned.

Avslutning

Claus Fasting og hans publisistiske virksomhet er et interessant innslag i det bergenske kulturliv i slutten av 1770-årene. Til tross for den verdensvante Fastings syrlige kommentarer om bergensernes «provinsielle» leseinteresser, og Sagens kommentarer om Fastings manglende popularitet, må bladet i tillegg til et hovedstadspublikum også ha hatt et lokalt forankret publikum. *«Provincialblade»*'s styrke var at det presenterte bredden i det europeiske kulturlivet sist på 1700-tallet, men utvalgt og tilpasset dansknorske forhold. At bladet ble lagt ned etter fire år kan ha sammenheng med at det brede bergenske publikum ikke var «modent nok» til å forholde seg til Fastings vidd og moderne europeiske orientering. Å selge «åndsprodukter» i en by hvor fiskeprisene hadde større interesser enn litteratur, var sannsynligvis ingen lett sak. I alle fall gir *«Provincialblade»* dagens leser en pekepinne om litterære og kulturelle interesser i Bergen, og i den dansknorske hovedstad, København, i siste del av det 18. århundre.

Lenke til digital utgave av bladet: https://digitalt.uib.no/handle/1956.2/2883

Litteratur

Bergens Adressecontoirs efterretninger. 1778. Bergen.

Bruhns, S.: *Bibliografiens historie i Danmark, 1700- og 1800-tallet.* Aalborg: Aalborg. Universitetsforlag. 2004.

Eide, Martin: *Norsk presses historie 1*. Oslo 2010.

Espelid, Knut L.: Claus Fastings bibliotek. (http://www.ub.uib.no/avdeling/spes/magasin/spesialsamlingssider/Fasting.art.htm)

Fasting, C.: *Samlede skrifter* I–III. Utgitt ved Sverre Flugsrud. Oslo: Gyldendal. 1963–1979

Fossen, A. B. Borgerskapet by. Bergen bys historie. b. 2. Bergen. 1979.

Grieg, Harald: Den bergenske presse i det attende aarhundrede. (I: Bergens historiske forening/Skrifter 25/26 (1919-20).

Jensen, J.F. mfl.: Patriotismens tid 1746–1807. Dansk litteraturhistorie, bind IV. København: Gyldendal. 1983.

Kvalsvik, B.N. (1996) *At tale Sandheds og Retskaffenheds Sag*. Kvalsvik, B.N. (red.) ≪Sandhed og retskaffenhed». Claus Fastings politie-actorat 1784–1791. Bergen: Senter for europeiske kulturstudier, 7–72.

Provincialblade. Bergen 1778-1791. Red. Claus Fasting.

Stolpe, P.M. Dagspressen i Danmark. *Dens vilkaar og personer indtil midten av det attende aarhundre*, bind I–IV. Kjøbenhavn: Samfundet til den danske litteraturs fremme. 1878–1882

Tveterås, H.L.: Den norske bokhandels historie, bind I: *Forlag og bokhandel inntil 1850*. Oslo: Cappelen. 1950.

Christian Brun Larsen:
Ole Bulls dødsbo

26. august 1880 ble skifterett satt på Lysøen i Os tinglag, administrert av den konstituerte sorenskriver i overvær av registreringsvitnene Haldor Nilsen Midthus og Lars Danielsen Vik, for etter rekvisisjon fra fru Ingier å avholde lovlig registreringsforretning i boet etter Ole Bull og hans gjenlevende hustru Sarah Bull, født Thorp, mellom arvingene:

Enkefru Sarah Bull, og avdødes livsarvinger, av første ekteskap: 1. Sønnen Alexander Bull, myndig, og 2. Datter Eleonore Felicie Bull, gift med doktor Ingier, og fra andre ekteskap: 3. Datter Sarah Olea Bull, 9 år gammel.

Ved forretningen møtte enkefruen og med henne sakfører Vidsteen. For de øvrige arvingene møtte sakfører H. Bonnevie Angell. Agent John Lund, som man ønsket innsatt som verge for den umyndige datteren, ble beskikket som verge av administrator.

Booppgjøret etter Ole Bull er omtalt flere steder i den biografiske litteraturen, og med ulik framstilling.

Ola Linge har i sin bok om Ole Bull kommentert Ole Bull's økonomi. «Bull var for ødsel syntes Thorp. … Flere år så Mr. Thorp på slikt med fortvilelse i sitt hjerte, men tilslutt overtalte han sin svigersønn til å la ham bli hans forretningsfører», og hos Mortimer Smith står «Han overlot størsteparten av de penger han tjente til Mr. Thorp.»

Alexander Bull skrev 19. februar 1871 brev til konsul Tho. Joh. Heftye «Det er høiligen at beklage at disse 18000 Dollars ikke ere blevne deponerede hos Dem som oprindelig bestemt, end i Faders Hænder. Jeg deler saaledes fuldkommen Deres Anskuelser med Hensyn til disse Penges Skjæbne." På spørsmål om hva han mente med utsagnene, svarte han «at han mente som Konsul Heftye ogsaa har ment, at Sara Thorp og hennes Forældre har tatt disse Penge fra Ole Bull og brukt dem eller deponert dem i sit Navn».

Linge forteller videre: «Thorp hadde nok tenkt å få kjøpe Valestrand og, men det gjekk ikkje. Bull hadde ikkje skifta med barna sine etter at mor deira døyde. Dei fekk no tilskjøytt Valestrand, taksert til 5000 Spd. Med husa og «løsøre». Med garden skulde fylgje «Alt paa denne med undtagelse af – 2 speil, 1 seng, 1 divanbord, 1 piano», «Men sommaren 1874 leigde Thorpane ei skute, for til Valestrand, tok rub og stub av innboet og førde det til Lysøya.» «Ole Bulls norske arvingar fekk ikkje eingong igjen dei møblane som var tatt frå Valestrand, som dei gjorde krav på. Mrs Thorp jaga vekk lensmannen og Skifteretten, skreiv Alexander Bull til søskenbarnet sitt professor Storm Bull.»

«Dei hadde sikra seg alt det Bull hadde i Amerika, ser det ut for; pengane, verdisakene, æresgåvene. For ingen-

ting av dette er med i skiftet etter Ole Bull.»

«Var det gjort på den måten at Ole Bull hadde overdratt alt sammen til Thorps mot ei årleg livrente på 4000 dollars? Det ser slik ut etter brevet frå Rasmus Anderson til Bjørnson, og et brev frå Turnbull til Alexander Bull av 13. juli 1876.»

Så langt Ola Linge. La oss derfor se på hva som faktisk skjedde i skifteretten.

Sakfører Vidsteen foreviste på skiftesamlingen skjøte datert 17. juli 1876 fra Joseph G. Thorp til myndlingen Sarah Olea på eiendommen Lysøen med alt «derværende Løsøre», og han protesterte mot et hvert forsøk på å registrere eller på annen måte frata myndlingen eiendoms- eller disposisjonsrett over noe av det skjøtet omfattet. Etter å ha konferert med enkefruen opplyste sakføreren at Ole Bull «her på stedet» kun eide en garderobe og et ur, og det var bestemt at uret skulle gå til en person i Amerika, mens broren Edvard skulle overta en del av «garderoben».

Ved konferanse med Bergens Kreditbank var det konstatert at Ole Bull hadde deponert en del aksjer og en låst fiolinkasse med ukjent innhold i banken, og at banken hadde utestående fordringer mot Ole Bull. Enken opplyste at avdøde ikke hadde utestående fordringer eller eiendeler ut over de som var registrert.

Sakfører Bonnevie Angel forbeholdt seg retten til å komme tilbake til spørsmålet om verdier, og protesterte på at avdøde skulle være eiendomsløs, under henvisning til at det framlagte skjøtet bare omfattet den faste eiendommen, mens det «derværende Løsøre» fortsatt måtte være skjøteutstederens. Sakføreren foreviste et originaltestament Ole Bull hadde opprettet 22. november 1867 og leverte inn en avskrift, som skifteretten godkjente som rett, av samme. Etter testamentet skulle sønnen være berettiget til Ole Bulls etterlatte fioliner.

Sakfører Vidsteen hevdet at den faste eiendommen tilhørte myndtlingen, og at alt som fantes av løsøre også måtte tilhøre henne. Han forbeholdt seg å kunne komme med innsigelser mot testamentet og bestride dets gyldighet.

Jomfru Marta Nilsen framstod deretter for retten. Hun opplyste at hun i rundt 20 år hadde tjent Ole Bull, men hadde ikke noe kjennskap til hva avdøde i sin tid hadde eid. Men hun hadde sett at han før inngåelsen av sitt andre ekteskap eide en laurbærkrans av gull, en kaffekanne av sølv, en blomstervase av sølv og to pokaler av sølv, og alt dette var hedersgaver som Ole Bull hadde fått. Etter at han i 1873 flyttet til Lysøen hadde hun sett en visittkortvase av sølv og en punsjmugge av sølv, som han hadde mottatt som hedersgaver. Videre opplyste hun at Ole Bull på Valestrand også hadde vært i besittelse av 3 etuier med skje, kniv og gaffel av sølv i hver av dem, og dette trodde hun var presanger Ole Bull hadde fått på en kunstreise i Russland, og endelig tre champagnebeger. Alle disse gjen-

Ole Bulls skjøte til svigerfaren Joseph Thorp på Lysøen «med de paa samme værende Bygninger og Indretninger, Intet undtaget, … samt med alt mit derværende Løsøre», datert 16. august og tinglyst 18. august 1873. Midhordland sorenskriverembete pantebok 6, folio 69b.

standene var blitt båret i prosesjonen ved Ole Bulls likbegjengelse. Men hun hadde aldri sett diamanter eller briljanter i Ole Bulls besittelse.

Da Ole Bull i 1873 flyttet til Lysøen «ble det da paa Valestrand værende Innbo og Husgeraad ført derfra her til Stedet», «for øvrig er her senere kommet flere nykjøbte Gjenstande til af forskjellig Slags; de fra Valestrand Indbragte Ting forefindes fremdeles her.» Marta Nilsen forklarte at hun etter inngåelsen av Ole Bulls andre ekteskap «ikke har havt Husets Sølvtøi i sin varetægt saa at hun ikke har nogen positiv Vished for om det fra Valestrand medbragte Sølvtøi findes her fremdeles».

Rettens administrator bemerket at han på grunnlag av det framlagte skjøtet ikke kunne se grunn til å registrere innbo eller annet husgeråd på Lysøen, siden skjøtet slo fast at «alle dersteds beroende Løsøre følger med i Salget». Men det stilte seg annerledes med de «Preciosa» jomfru Nilsen hadde vist til. Men agent Lund opplyste at det var Joseph Thorp som hadde deponert dem i Bergens Kreditbank, og han påberopte seg eiendomsretten til dem. Administrator ville registrere fiolinene, men enkefruen forklarte at også de var solgt av Ole Bull til hennes far, og at det var faren som hadde deponert noen av dem i banken, mens de øvrige befant seg i et låst skap på Lysøen. Joseph Thorp satt med nøkkelen til skapet.

Det som ble registrert var et lommeur i gullkasse med gullkjede og nøkkel til i et etui. Urkassen var forsynt med Ole

Bulls forbokstaver. Det ble taksert til 1000 kroner. Den gjenværende «Garderobe» bestod kun i noen få gangklær, som man fant å skulle holde utenfor registreringen.

Ved skifterettens møte 31. mai 1882 så retten på testamentet fra 1867 og skjøtet datert 8. oktober 1873 til sønnen Alexander og svigersønnen dr. Ingier på gårdene Valestrand og Elvik. Joseph Thorp opptrådte som fullmektig for Ole Bull, og sørget for at de fleste pantene ble innløst, men kjøperne skulle overta pantegjelden på rundt 300 Spd. til Norges Bank. «Resten af den samlede Kjøbesum, 5000 Spd likvideres i de Kiøberne, som min Mandants Søn og Svigersøn, tilgodehavende Arv efter deres afdøde Moder og Svigermoder». (23. juni 1874 hadde Christopher Ingier overdratt sin halvdel til Alexander Bull for 1650 Spd. Det gjorde Alexander til eneeier av begge gårdsbrukene.)

Etter testamentet skulle «Alle Ole Bulls Violiner m.m. … tilfalde nævnte Søn», men siden det fra enkefruen og senator Thorp var nedlagt påstand om at både fiolinene og det allerede registrerte var Alexander og boet uvedkommende, måtte skifteretten se på problemstillingen.

Til støtte for senator Thorps krav ble det lagt fram et dokument datert 15. august 1873, der Ole Bull overdrog til senatoren «forskjellige i Documentet specificerede Gjenstande, deriblandt .. Violinerne» for 15000 dollar. Den samme dagen hadde Ole Bull forpaktet bort bruket sitt i Valestrand til svigerfaren, og også skrevet under på et pant for inntil 5000 Spd. i samme eiendom.

Alexander Bull trakterte som sin far fiolin, og turnerte flere ganger i USA, men arvet ikke farens fioliner, som han vatr stilt i utsikt i farens testament fra 1867

Panteregisteret for Valestrand gnr. 60 bruk 4 viser at bruket i tillegg til lånet fra Joseph Thorp, hadde heftelser i bruket for ytterligere 4500 Spd.

Dokumentene fra august 1873 hadde i realiteten gitt Joseph Thorp senior full råderett over ikke bare Valestrand og Lysøen, men også over alt annet Ole Bull eide.

Forpaktningskontrakten og pantet på Valestrand ble avlyst og slettet samme dag som Joseph Thorp, med fullmakt fra Ole Bull, overdrog bruket til

Alexander Bull kalte seg til ulike tider agronom, proprietær, godseier og violinist, og lot seg som sin far ofte fotografere

Alexander Bull og Christopher Ingier.

De øvrige brukene i Valestrand var eid av Ole Bull's mor til hun døde i 1875. Ved skiftet etter henne arvet Ole Bull dem, og han solgte disse brukene videre til sønnen Alexander for 3200 kroner i 1879.

Alexander Bull hadde ikke nedlagt uttrykkelig påstand om å bli kjent eiendomsberettiget til fiolinene, og dermed kunne skifteretten lettere ta til følge senator Joseph Thorps krav på dem.

Skifteretten hadde allerede regnet inn Ole Bulls aksjer til inntekt for boet, og det forelå et tilbud fra senator Thorp om at han skulle redusere sine krav mot boet fra kr. 14626 til kr. 3240 dersom boet fikk full råderett over aksjene i dampskipet Bjørnen.

Skifteretten bestemte:

> *«Ole Bulls bo saavelsom Alexander Bull kjendes herved uberettigede til de Effekter som dels ere registrerede, dels forseglede og til fremtidig Registrering eller Inddragning i Boet designerede. Alt med Undtagelse af Uhret samt de Jægerske Malerier med Rammer.»*

15. august 1882 behandlet skifteretten boet på nytt, og registrerte kravene som var kommet inn etter at det var utstedt proklama 11. september 1880:

1 H. Meyer & Co	kr.	12,50
2 H. Tønsberg Bogtryk.	kr.	25,00
3 F. H. Stockfleths Enke	kr.	40,00
4 Bergen Kreditbank	kr.	2969,96
5 John Lunds regnskap fra Begravelsen	kr.	3605,83
6 J. G. Thorp jun.	kr.	7754,38
7 J. G. Thorp Senator	kr.	14626,00

Skifteretten ville innhente opplysninger fra Os ligningskommisjon om skole– og fattigskatten for 1880, kr. 136,28, som var ført opp i kravet fra J. G. Thorp jun., men på tross av at lang tid var gått, hadde man fortsatt ikke fått svar.

Men da det forelå brev fra sakfører Vidsteen med anmodning om hurtig avgjørelse og utbetaling, ville skifteretten treffe sin avgjørelse.

Det var ikke kommet noen innsigelse fra boets side mot de første tre kravene, og heller ikke retten fant grunn til å stille spørsmål ved dem, slik at de ble akseptert. Kravene 4 og 5 måtte behandles under ett. Sakfører Angell protesterte på vegne av den myndige arvingen mot at gaven til de fattige på kr. 1000 ble belastet boet. Under henvisning til at Bergen kommune hadde bidratt til begravelsesomkostningene med 500 kroner, skulle han kunne akseptere de øvrige postene.

Bergens Kommunebestyrelse og Bergens Borgere samt forøvrigt Alle, der nær og fjern hædrede vor afdøde Fader Ole Bulls Minde, bringe vi herved vor hjerteligste Tak.
Bergen den 25de August 1880.
Felicié Ingier, født Bull.
Alexander Bull.

Felicie Ingier og Alexander Bull var fornøyd med begravelsen, men ble nok mer betenkte da skiftesaken ble åpnet!

Retten var enig i at gaven på kr. 1000 ikke kunne belastes boet, «ialfald naar Boet ikke er desto rigere», men de øvrige postene som gjaldt begravelsen ble godtatt siden det ikke var kommet innsigelser fra arvingene, og «paa Grund af den exceptionelle Stilling, som Afdøde indtog i Samfundet». Postene 4 og 5 ble derfor vedtatt med tillegg for renter.

Fordringene fra J. G. Thorp junior ble i sin helhet benektet av sakfører Angel. Skifteretten gikk gjennom fordringene post for post. Post 1 gjaldt reiseutgifter på kr. 644,70 for Ole Bull, hans kone og datter i USA i juni 1880. Men fordringen manglet dokumentasjon, og retten avviste den. På samme måte avviste retten posten som gjaldt utgifter fra 8. til 15. juli på Pund 55-16-6, men aksepterte regninger for Pund 154 -8 fra dr. Moore, siden den var forsynt med kontrakten, der legen hadde avtale

om å følge Ole Bull til Norge mot Pd. 100 og fri reise.

Postene 4, 7, 9, 10, 11, 14, 17, 20 og 21 fant retten heller ikke å kunne godta. Retten viste til det framlagte skjøtet, som dokumenterte at svigerfaren hadde eid Lysøen siden 1873, og da måtte Ole Bull regnes som sin svigerfars gjest de gangene han var på Lysøen, ikke motsatt. Og da måtte utgifter til arbeidslønn og til driften av Lysøen være boet uvedkommende. Flere av regningene var udaterte, og retten pekte på at de like gjerne kunne være fra tiden etter Ole Bulls død. Av samme grunn ble post 8 avvist. Derimot anerkjente retten postene 15, 18 og 19, siden de gjaldt lønn til dem som «maa betragtes som Afdødes private Tjenere». Marthe Nilsen hadde vært hos Ole Bull lenge før han solgte Lysøen, men post 16, der det var registrert krav om et honorar til henne på kr. 400, ble avvist. Post 12 ble også avvist, under henvisning til at den var udokumentert.

Av Thorp juniors 21 fordringer ble kun postene 5, 6, 13, 15, 18 og 19 akseptert, og han fikk utbetalt kr. 3212,08.

Skifteutlodningsprotokollen viste 31. mai 1883 samlede verdier i Ole Bulls bo på kr. 18 282,43. Etter fradrag av gjeld, skatter og skiftekostnader, var det igjen kr. 8909,09 til fordeling mellom arvingene. Enken fikk halvparten, mens døtrene Eleonore Felicie, gift med dr. Ingier, og Sarah Olea hver fikk kr. 2205,02.

Hva kan vi lese ut av dette?

Ole Bull hadde i 1873 overdratt alle sine verdier til svigerfaren mot å få slettet alle heftelser på Valestrand og å få realisert prosjektet Lysøen. Uansett hva som har vært skrevet om Ole Bulls store inntekter og verdier, var han sommeren 1873 åpenbart nær konkurs, og han lot (sikkert med liten glede) svigerfaren ta kontroll over økonomien. Dette hadde de norske arvingene Alexander Bull og Eleonore Felicite Ingier problemer med å forstå og å godta.

Dersom litteraturens beretning om Thorpenes røverferd til Valestrand i 1874 var sann, skulle den ha vært omtalt i skiftet, ikke minst av jomfru Nilsen, som hadde tjent Ole Bull først på Valestrand, og deretter på Lysøen. Hun fortalte at Ole Bull i 1873 ved flyttingen fra Valestrand til Lysøen hadde tatt med «Innbo og Husgeraad», men at det også var kjøpt mye nytt til Lysøen. Skjøtet til Alexander Bull på Valestrand fortalte nøyaktig hva som skulle tas med.

Svigerfar og svoger Thorp la fram krav i boet som truet med å overstige boets samlede aktiva, og kunne ha sørget for at Ole Bulls bo ble erklært fallitt. Men gjennom skifterettens avvisning av krav og svigerfarens frivillige reduksjon av sine fordringer, kom det ut i pluss.

Men de norske arvingenes følelse av å være lurt, var uten tvil reell nok, og den førte til to senere rettssaker, men ikke til noen gevinst.

Yngve Nedrebø:
Bergen byleksikon i ny utgave

Oslo fikk sitt byleksikon allerede i 1938, og nye utgaver kom i 1966 og 1987. Leksikonet var svært populært, og gikk i store opplag. Kunnskapsforlaget, som stod som utgiver av tredje utgave av Osloleksikonet, kom dermed på ideen om at også Bergen fortjente å få sitt byleksikon.

Forlaget engasjerte i 1988 forfatter og journalist Gunnar Hagen Hartvedt (1918-2002) som redaktør og hovedforfatter for et Bergen byleksikon.

Han gikk til oppgaven med stor iver og arbeidsvilje, men klaget ofte over at det var vanskelig å skulle presse så mye stoff som fantes om Bergen, med sin lange «storhetstid», inn på skarve 550 sider. Det ble i alt rundt 5000 artikler, og leksikonet ble utstyrt med en lang innledningsartikkel, der selve byen og dens historie ble presentert.

Hensikten var å samle i komprimert form de opplysninger man kunne regne med *en innbygger burde vite om den byen og den omegnen han daglig ferdes i*, nærmere spesifisert til artikler om alle steder, gater, veier, plasser, parker, torg, broer og kaier, samt alle byens skoler, kirker, kirkegårder, museer, sykehus, teatre og kinoer. I tillegg ble det tatt med artikler om en del institusjoner og bedrifter.

I 1999 kom det et nytt opplag (3.), med et ti siders supplement. Denne utgaven er nå lagt ut for gratis bruk på Internett.

Kunnskapsforlaget engasjerte i 2008 Norvall Skreien (1931-) som redaktør for en ny utgave, og i september 2009 ble den nye utgaven lansert. Den har fått et større format, og ikke minst er den blitt langt tyngre. Det er kommet til noen hundre nye artikler (blant annet om 120 nye gater), gamle artikler er ajourført og noen kraftig utvidet. Litteraturliste og en kartdel med 20

sider er også nye i denne utgaven. En rekke nye illustrasjoner er hentet inn, og innledningsartikkelen er blitt supplert med «Noen hovedtrekk i byutviklingen 1994-2008».

For å finne plass til det nye er noe ofret. Registeret med kryssreferanser, som finnes i den første utgaven, er dessverre borte. Det gjør det vanskeligere å finne fram til informasjon som ligger inne i andre artikler.

Jeg er heller ikke begeistret for at vekten på leksikonet nesten er fordoblet fra forrige utgave. Det betyr at denne boken vanskelig kan tas med ut på tur!

Lanseringen av leksikonet ble fulgt av flere store oppslag i Bergens Tidende. På førstesiden 4. november 2009 meldte avisen at «**Bergen byleksikon er fullt av feil**».

Selvsagt skal man ha lov til å vente av et påkostet leksikon at det holder et høyt presisjonsnivå. Men man kan også spørre seg om det er slik at «en innbygger bør vite» at Møhlenpris reperbane først startet opp to år etter at den fikk sitt privilegium i 1678? Et leksikon skal hente fram relevant informasjon og presentere den i kondensert form. En papirutgave gir et statisk bilde.

Gunnar Hagen Hartvedt ble i sin tid konfrontert med påstandene om de mange feil, og han ringte til meg for å spørre etter mine erfaringer. Jeg svarte at jeg ikke hadde jaktet på feil, men hadde stusset på enkelte opplysninger, f. eks. at en rekke tuneller på Vossebanen først skulle være åpnet i 1924, selv om selve banen, som delvis var bygd på masser fra de samme tunellene var åpnet allerede i 1883!

Hvor er så feilene kommet fra? Artiklene bygger i all hovedsak på gjennomgang av trykte artikler og bøker. Bergen har en omfattende lokalhistorisk litteratur, og presisjonsnivået der har nok ikke alltid vært like høyt. En feil eller unøyaktighet som er kommet på trykk, viser seg nesten umulig å utrydde. Skulle man kontrollere en hver opplysning i 5000 artikler mot originalkildene, vil det være en særdeles tidkrevende oppgave! Da ville vel førsteutgaven fortsatt vært under arbeid.

Min konklusjon har vært at både jeg og lesesalsgjestene har hatt og fortsatt vil ha stor glede av leksikonet.

Gjennom den allmenne bruken av Internett, er folks tilgang til informasjon blitt revolusjonert siden byleksiokonet kom ut i 1994.

Wikipedia har endret oppfatningen av hvordan et leksikon fungerer, og derfor er det trolig siste gang det har kommet en papirutgave av Bergen byleksikon. Forlaget har selv signalisert dette, og bedt om innspill for oppdateringer og suppleringer på stoffet i leksiokonet på epost til redaksjonen@kunnskapsforlaget.no. Så neste gang blir det kanskje en nettutgave, og med mulighet for brukerne å oppdatere?

Synøve Bringslid:
VOSSINGAR TIL KAMP MOT BILEN ANNO 1910

Det er litt over hundre år sidan bilen kom til Vestlandet. I starten var det ikkje alle som ønska bilen velkommen. Mange var skeptiske og redde, andre likte ikkje at hesten fekk konkurransen og vegnettet var ikkje bygd for biltrafikk. Vi har funne nokre historier om korleis dette arta seg på Voss.

Allereie i 1902 vart det gjort forsøk med å sette bil i rute frå Vossevangen til Stalheim og Eide, men det oppstod så mange problem med bilen at ein klarte sjeldan å halde ruta. Ein altfor svak motor gjorde bilen lite høveleg for vestlandsvegane. Det var bergensaren Christian M. Harmens som eigde bilen og ein dansk mann var sjåfør, men det skulle gå 10 år før bilane begynte å overta turistkøyringa på Voss.[1] Den første innregistrerte bilen kom til Bergen i 1908. I 1909 veit vi at det var 5 bilar der[2] og i 1910 var det 320 bilar i heile landet.[3] Den gjeldande veglova av 25. august 1906, sa at det var forbod mot bilkøyring i søndre Bergenhus Amt, men at amtmannen kunne gje køyreløyve.

Vossebanen hadde vore open sidan 1883 og med det vart Gudvangen, Granvin og Ulvik lettare tilgjengeleg for turistane. Bergensbanen stod ferdig i 1909, og med den kom den auka turiststraumen og dermed også behov for skyss. Denne skyssen hadde frå gamalt av vore utført av hest og vogn, men no kom automobilen inn som ein stor konkurrent.

I avisa «Hordaland» les vi: «Med Bergensbana fyl det no um dagen mykje folk og millom dei ikkje so faa utlendingar. I det heile ser det ut til at turistarne tek til og kjem no. Her um dagen kom det endaatil nokre japanarar med Kristianiatoget til Voss.»[4]

I 1910, året etter at Bergensbanen vart opna, vart det utdelt skyssløyve til 256 hestar og 4 bilar på Voss.[5] Skyss av turistar gav ei kjærkommen inntekt til Vossingane. Ved innførsel av bil fekk hesteskyssen konkurranse samtidig som den ofte skremde både hesten og føraren. Det oppstod derfor lett konflikt når hest og bil møttes på smale og svingete vegar. Bilen tok stor plass og bråka mykje. For at det ikkje skulle oppstå så mange farlege situasjonar, vart det mellom anna innført påbod om bremser på stolkjerrer og karjolar som vart nytta i skysstrafikk i turistruter. Dette påbodet vekte uvilje blant dei som dreiv med skyssing og det var stor semje om at bremser på tohjula køyrety berre var til «unytte» og til skade for hesten.

«Frækhed»

Avisene fortel om fleire episodar kring striden mellom hest og bil. I avisa «Hordaland» 18. juni 1910 under «fritt

Skyssgut i Stalheimskleiva (Ålmensoga for Voss, bind 2, side 58.)

ord» med tittelen «Frækhed» blir det fortald at søndag 5. juni vart halde eit møte for «skyssinteresserte» i Tingstova på Vossevangen, for å samtale om påbodet frå politimeisteren om at det skulle innførast bremser på alle stolkjerrer som skyssa folk.

Rett etter at møtet hadde starta, kom det ein framand person inn. Han hevda at han var utsending frå Verdens Gang og at han ville skrive referat frå møtet og sende til bladet. Det vart sagt til han at møtet berre var for dei som hadde tenkt å skysse med hest kommande sommar, og at han ikkje hadde tilgang til møtet, eller å referere frå det. Han nekta likevel å forlate møtet. Det vart då sagt til han at dei ikkje trudde at Verdens Gang sendte ut så taktlause personar til å referere frå private møter. Til slutt vart møtet heva, og inntrengaren var den siste som gjekk ut.

Den same mannen skulle rett etter eit ærend til lensmannen, som budde eit stykke oppe i Rognsbakken. Til dette brukte han sykkel, og under tilbaketuren - ned bakken - gjekk det så fort, at han mista herredømmet over sykkelen, og i svingen ved dr. Frost sitt hus, tørna han så hardt mot eit plankegjerde at han mista medvitet og måtte bærast inn til doktoren, og derifrå vart han ført til sjukehuset der han vart liggande i mange dager.

Seinare vart det kjent at denne mannen

Moderne bil anno 1910

var ein av dei som ville drive biltrafikk i skyssrutene rundt Voss og at han trudde at dei på møtet skulle drøfte strategiar for å motarbeide biltrafikken. Han ville derfor vere tilstades på møtet for å skaffe seg informasjon om kva hestekøyrarane planla av tiltak mot bilbruken. Ærendet til lensmannen var interesse for å opprette bilrute Voss - Stalheim og gjere ein avtale med lensmannen om prøvekøyring.[6]

Blant hesteskyss-køyrarane på Voss herska det stor harme over at amtmannen hadde gjeve ein danske og ein tysker løyve til å komme inn i bygda med bil og konkurrere om inntekter, som elles ville komme bygdefolk til gode.[7] Det var ikkje berre bilen dei var imot, men også at framande og utlendingar som kjende dårleg til forholda som skulle køyra bilane.

Hindring

Ei anna historie frå Voss seier at ein hestekøyrar brukte å stoppa bilane og andre gonger nekta han å sleppe bilane forbi seg. Han vart meld til lensmannen: «Undertegnede Automobilfører anmoder herved, med forlangende om tiltale og straf af gårdbruger…. …. fra Voss stadig ved sammentræf på veien hindrer trafikken ved på en demonstrativ måte at stoppe Automobilerne trods dette er aldeles ikke nødvendig eller påkrevet. Da hans hest aldrig har vist seg sky. Til sine tider kjører …. foran Automobilerne længre strækninger uten at det er os mulig at komme forbi han….»[8] Meldinga til lensmannen var underteikna av tre sjåførar i 1911. Hestekøyraren kunne på si side fortelje at sjåførane oppførte seg brutalt overfor han og at han bl.a. hadde vorte truga med juling.

Skot i natta

Ved eit høve køyrde rutebilane frå Voss om natta utan at dei hadde løyve til det. Då to hestedrosjer passerte Tvinne på veg til Gudvangen ved midnatt, stod det to bilar parkerte og fire sjåførar stod ved bilane. Hestekøyrarane kommenterte at bilane ikkje hadde lov til å køyre om natta og klaga over at dei aldri kunne vere trygge for å møte bilar. Sjåførane bad han om å «halde kjeft» og sa at dei køyrde når dei ville. Hesteskyssen fortsette vidare og like etter fall eit skot borte ved bilane. Hestane vart skremde og sette i og springe.[9]

Buføring

I «Hordaland» kunne ein 9. mars 1910, lese om ein bonde frå Voss som var fortvila over biltrafikken fordi han hadde støl i Vossestrand og måtte derfor bruke landevegen for å få dyra på stølen. Det var mange på Voss som hadde det på same måten og dei var redde for at dyra skulle bli skremde av bilane. Fleire stadar på vegen var det fjell på den eine sida og elv på den andre. Dei var redde det skulle hende ei ulukke.

Bil mot hest

Vi ser at frontane hardna til. Dei som skyssa med hestar, prøvde å forsvare interessene sine. Dei ville t.d. ikkje godta påbodet om bremser på hestevogna, ville helst ha køyreforbod for bilar og prøvde på fleire måtar å hindre bilane i å køyre. Dei brukte også knep mot konkurrentane og kanskje hadde dei ein finger med i spelet når det gjaldt sviktande sykkelbremser. Bilsjåførane forsvarte interessene sine og ville gjerne inn på skyssmarknaden ettersom turiststraumen auka. Dei melde bøndene som gjorde motstand mot bilen til lensmannen, forsøkte å få tak i informasjon om kva motparten hadde for planer, og dei sette til tider fram trugsmål mot hestekøyrarane.

Dette var berre eit lite glimt hundre år tilbake i tid. Som vi veit, var det bilen som gradvis vann fram, og i dag har vi ca 2,6 millionar bilar og ca 6600 hestar her i landet. Om dette har vore ei god utvikling kan vel diskuterast, men mange av oss har gjort oss så avhengige av bilen at vi vanskeleg kan klare oss utan.

Noter

1. Johannes Gjeråker: Ålmenn soge for Voss, Voss 1991, bind 2 s. 57-58

2. Eivind A. Pedersen: Pionerer bak rattet, Bergen 1986, s. 19

3. Gunnar Kristiansen: Bil, vei og meninger, Gjøvik 1975, s. 73

4. Hordaland 18. juni 1910

5. Johannes Gjeråker: Ålmenn soge for Voss, Voss 1991, bind 2 s.55

6. Arkivet etter Fylkesmannen i Søndre Bergenhus XIII D1 legg 4

7. Hordaland 18. juni 1910

8. og 9. Arkivet etter Fylkesmannen i Søndre Bergenhus XIII D1 legg 3

Byggesak: Statsarkivet i Bergen 2000-?

Statsarkivets 1921-bygg rommet 6500 hyllemeter. I 1993 ble kapasiteten utvidet til rundt 14000 hyllemeter. Men allerede i 2000 så vi at plassreservene var i ferd med å forsvinne, og i januar 2000 ble spørsmålet om utvidelse av magasinkapasiteten tatt opp med Statsbygg Vest. Riksarkivaren orienterte Kulturdepartementet om behovene i 2001, og departementet bad om å få konkretisert planene.

I samarbeid med Statsbygg Vest ble det laget et forslag til byggeprosjekt, som ble oversendt Kulturdepartementet. Departementet bad deretter om å få utarbeidet rom- og funksjonsprogram. Dette ble oversendt Kulturdepartementet i september 2002.

Saken kom tilbake med nye spørsmål i 2004, og den ble returnert Departementet med svar i november 2004.

Statsbygg etablerte en prosjektgruppe for utbyggingen i 2005. Denne gruppen var på befaring i mai. Sommeren 2005 ble det gjort forberedelser til arkitekt- og entreprenørkonkurranse. Statsbygg makeskiftet med Bergen kommune, og sikret samme år den tilstøtende tomten for byggeprosjektet.

Arkitekt- og entreprenørkonkurransen ble gjennomført vinteren 2005-2006. I april 2006 ble forslaget fra OBAS Vest og Vy/Lillefrøen arkitekter kåret som vinner. Det ble kort etter etablert en prosjektgruppe med deltakere fra Statsbygg, konsulenter og arkitekt/entreprenør. Prosjektgruppen utarbeidet detaljerte byggeplaner og budsjett sommeren og høsten 2006. Det samlede materialet ble oversendt Kulturdepartementet 10. desember 2006. Kostnadsoverslaget var da på rundt 140 millioner.

16. mai 2008 fikk vi beskjed om at byggeprosjektet var stanset av statsråden, og fra Kulturdepartementet ble vi bedt om å skaffe en nødløsning for minimum fem år. Vi så på ulike alternativer, men fra august 2008 konsentrerte vi oss om Hansahallene som disponeres av Lie-gruppen. De hadde en hall på drøyt 900 kvadratmeter, og Kulturdepartementet øremerket midler til leie av denne. Lie-gruppen krevde 10 års leietid.

Umiddelbart før leieavtalen skulle signeres viste det seg at finanskrisen kunne få som konsekvens at man så etter lokale byggeprosjekter som kunne komme raskt i gang. Statsarkivets pekte seg ut, og Hordaland Arbeiderparti tok i desember 2008 initiativ til å få fortgang i byggesaken igjen!

Etter en del fram og tilbake, kunngjorde statsråd Giske 15. april 2009 at prosjektet skulle igangsettes. Etter en lang periode med møter ble prosjektet godkjent i departement og deretter i regjering (april 2010).

Men tiden går, og vi venter i juli 2010 fortsatt på å få komme i gang. Nå er det Bergen kommune som skal gi grønt lys!

T.h.: Brakkeriggen på nordsiden av Statsarkivet i Bergen under montering i mai 2010.

Under t.v. Arbeidsledig anleggsmaskin.

Under t.h. Brakkene er innflyttingsklare juni 2010.

Foto: Tom Myrvold.

ISSN 1501-4436

Postadresse:
Statsarkivet i Bergen
Årstadveien 22
5009 Bergen
Tlf: 55965800

epost: statsarkivet.bergen@arkivverket.no
digitalarkivet@arkivverket.no
Internett:
http://www.arkivverket.no/bergen/om.html
http://www.digitalarkivet.no/

Tidligere utgitt i denne serien:

1998

1999

2000

2001

2002

2003

2004

2/2004

1/2005

2/2005

3/2005

1/2006

2/2006

3/2006

1/2007

2/2007

3/2007

1/2008

2/2008

3/2008

1/2009

2/2009

3/2009

1/2010